

M.J. Voskuilen

Publ. No. 2.187

C.M. van Elk

KAMPEREN ALS NEVENTAK

EEN ONDERZOEK OP ZEEUWSE LANDBOUWBEDRIJVEN

SIGN: L 26-2.187
EX. NO: B
MLV:

Februari 1989

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

278362

REFERAAT

KAMPEREN ALS NEVENTAK; EEN ONDERZOEK OP ZEEUWSE LANDBOUWBEDRIJVEN
Voskuilen, M.J. en C.M. van Elk

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Publikatie 2.187

ISBN 90-5242-019-X

85 p. fig., tab.

Rapport over het bedrijfseconomisch belang van een kampeer-
gelegenheid als neventak op een agrarisch bedrijf en de invloed
van deze vorm van verblijfsrecreatie op de ontwikkeling van de
landbouwsector in Zeeland.

Het rapport biedt daarnaast een profiel van de landbouw- en
kampeertak op de bedrijven van de kampeerboeren en geeft ook de
plannen en verwachtingen van deze agrariërs weer.

De resultaten zijn grotendeels gebaseerd op een in 1987 ge-
houden enquête onder 96 boer(inn)en met een kampeergelegenheid op
Schouwen-Duiveland, Walcheren of in West Zeeuws-Vlaanderen.

Kampeerterreinen/Kamperen/Kosten/Landbouwbedrijven/Neveninkomsten/
Opbrengst/Verblijfsrecreatie/Zeland

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Voskuilen, M.J.

Kamperen als neventak : een onderzoek op Zeeuwse
landbouwbedrijven / M.J. Voskuilen en C.M. van Elk. - Den

Haag : Landbouw-Economisch Instituut. - Fig., tab. -

(Publikatie / Landbouw-Economisch Instituut ; 2.187)

ISBN 90-5242-019-X

SISO 491 UDC (631.15:379.834)(492.91) NUGI 835

Trefw.: landbouwbedrijven ; Zeeland / kampeerterreinen ;
Zeeland.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronver-
melding.

Inhoud

Blz.

WOORD VOORAF	5
SAMENVATTING	7
1. INLEIDING	12
1.1 Achtergronden	12
1.1.1 Ontstaan kampeergelegenheden op agrari-	
sche bedrijven	12
1.1.2 Beleid van de overheden	12
1.1.3 Voor- en nadelen kampeergelegenheden op	
agrarische bedrijven	13
1.2 Doel en onderzoeksvragen	14
1.3 Opzet van het onderzoek	14
1.4 Opbouw van het rapport	16
2. AGRARISCHE BEDRIJVEN MET KAMPEERGELEGENHEID	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Ligging	17
2.3 Bedrijfstype	18
2.4 Oppervlakte, produktie-omvang en arbeidsbezetting	18
2.5 Leeftijd bedrijfshoofd en partner	19
2.6 Opvolgingssituatie	20
2.7 Neveninkomsten	21
2.8 Conclusies	22
3. KAMPEERGELEGENHEDEN	23
3.1 Inleiding	23
3.2 Tijdstip ontstaan kampeergelegenheid en ontwikke-	
ling aantal kampeermiddelen	23
3.3 Waarom een kampeergelegenheid?	25
3.4 Seizoenplaatsen	26
3.5 Bruto-oppervlakte en alternatieve benutting	
van het kampeerterrein	27
3.6 Sanitaire voorzieningen	28
3.7 Kwaliteitsverhogende voorzieningen	30
3.8 Aantrekkelijk maken en houden van de kampeergele-	
genheid	31
3.9 Promotie	32
3.10 Voor- en nadelen van de kampeergelegenheid	33
3.11 Enkele kenmerken per gebied	34
4. COMBINATIE LANDBOUW-KAMPEREN	36
4.1 Inleiding	36
4.2 Ontwikkeling bedrijfsomvang	36
4.3 Agrarische bedrijfsvoering	38
4.4 Arbeidsuren en -verdeling	39

INHOUD (1e vervolg)

Blz.

4.5	Invloed kampeergelegenheden op de omgeving	44
4.5.1	Mening omwonenden over kampeergelegenheid	44
4.5.2	Omringende landbouwbedrijven en Hinderwet	44
4.5.3	Regionale bedrijfsgrootte-ontwikkeling	45
4.6	Conclusies	46
5.	BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	48
5.1	Inleiding	48
5.2	Investerings	48
5.3	Kosten	50
5.4	Bruto-opbrengsten	52
5.5	Arbeidsopbrengst	54
5.5.1	Uitkomsten per gebied	54
5.5.2	Resultaten naar omvang van de kampeergelegenheid	55
5.5.3	Ligging ten opzichte van zee en/of meer	56
5.6	Belang van kampeerinkomsten	57
5.7	Investerings en opbrengsten overige recreatie	59
5.8	Conclusies	59
6.	PLANNEN EN VERWACHTINGEN	61
6.1	Inleiding	61
6.2	Verwacht inkomen uit agrarisch bedrijf	61
6.3	Plannen op recreatief gebied	62
6.3.1	Uitbreiding van het aantal kampeermiddelen	62
6.3.2	Gewenste uitbreiding van het aantal kampeermiddelen	63
6.3.3	Reden om de kampeergelegenheid uit te breiden	64
6.3.4	Investeringsplannen voor de kampeergelegenheid	65
6.3.5	Plannen voor andere recreatie-activiteiten	66
6.4	Gevolgen uitbreiding kampeergelegenheid voor het agrarisch bedrijf	66
6.5	Volledig in de recreatie?	67
6.6	Toekomstig aantal kampeerboeren	68
6.7	Conclusies	69
7.	SLOTBESCHOUWING	70
	LITERATUUR	77
	BIJLAGEN	
1.	Toelichting op enkele gehanteerde begrippen	80
2.	Overzicht van bedrijfseconomische gegevens	81

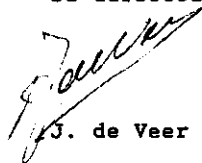
Woord vooraf

Het bieden van kampeergelegenheid op agrarische bedrijven is een activiteit die vanuit verschillende invalshoeken uiteenlopend beoordeeld wordt. Voor de betrokken boeren kan het een aanvullend inkomen opleveren. Ook de landbouworganisaties zien de noodzaak van aanvullende inkomstenbronnen voor veel boeren. Anderzijds zijn ze beducht voor een beperking van de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw door het exploiteren van kampeerterreinen door boeren. Gevestigde recreatiebedrijven beschouwen de activiteiten van de boeren op dit terrein soms als ongewenste concurrentie.

Tegen deze achtergrond bestond bij de Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VEKABO) Zeeland en de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zeeland de behoefte aan meer inzicht in de bedrijfseconomische betekenis van het exploiteren van kampeergelegenheden op agrarische bedrijven en in de gevolgen daarvan voor de landbouw. Aan het Landbouw-Economisch Instituut werd gevraagd hiernaar een onderzoek te verrichten. De resultaten van dat onderzoek zijn neergelegd in deze publikatie.

De meeste gegevens voor deze studie zijn ontleend aan 96 interviews, gehouden onder landbouwers en hun echtgenoten met een kampeergelegenheid op hun bedrijf. Men wil ik in het bijzonder bedanken voor de verleende medewerking.

De directeur

J. de Veer

Den Haag, februari 1989

Samenvatting

Doel van het onderzoek

Centrale vragen in dit onderzoek zijn: wat is het bedrijfs-economisch belang van een kampeergelegenheid als neventak op een agrarisch bedrijf en welke invloed heeft deze kampeervorm op de structurele ontwikkeling van de landbouwsector. Aan de beantwoording van die vragen bestond onder meer behoefte bij de aanvragers van de studie, de Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VEKABO) in Zeeland en de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zeeland.

Voor de beantwoording van de vragen zijn in 1987 bedrijfs-hoofden (en echtgenoten) met als hoofdberoep agrariër geënquêteerd, die een kampeergelegenheid beheren waarop minimaal drie en maximaal vijftien kampeermiddelen mogen worden geplaatst. Het onderzoek heeft zich over drie gebieden in Zeeland uitgestrekt: Schouwen-Duiveland, Walcheren en West Zeeuws-Vlaanderen. In de rest van Zeeland komt het kamperen bij de boer nauwelijks voor.

Bedrijven met kampeergelegenheid in veel opzichten vergelijkbaar met overige landbouwbedrijven

De oppervlakte, omvang en arbeidsbezetting van de landbouw-bedrijven met een kampeergelegenheid komen vrijwel overeen met die van de overige hoofdberoepsbedrijven. Onder de bedrijven met een kampeergelegenheid zijn de melkveehouderijbedrijven sterk vertegenwoordigd, wat samenhangt met de betekenis van dit bedrijfstype op Walcheren. Tuinbouwbedrijven met kampeervoorzieningen komen nauwelijks voor.

Van de geënquêteerde bedrijfshoofden (onder wie één vrouw) zijn er relatief weinig vijftig jaar of ouder. Zestig procent van de ouderen geeft aan dat er een opvolger voor het bedrijf is. Het lijkt er dus op dat een kampeergelegenheid op agrarische bedrijven een positieve uitwerking heeft op de opvolgingsgeneigdheid.

Naast de inkomsten uit de landbouw en het kamperen komt op zeventig procent van de bedrijven tenminste nog één bron van nevenverdiensten voor, zoals de verhuur van kamers of zomerhuisjes of het verrichten van werk buitenshuis.

Van kampeerveldjes op het erf tot kampeergelegenheden

Het overgrote deel van de agrariërs is na 1970 met de kampeeractiviteiten begonnen. Bij de start ging het meestal om enkele kampeermiddelen die geplaatst konden worden op het erf. Dat aantal is gestegen tot gemiddeld twaalf in 1986, vooral dankzij het ruimere vrijstellingsbeleid van de gemeenten.

De redenen om een kampeergelegenheid te starten liggen vooral op het financiële vlak: voor 43 procent van de geïnterviewden speelde dit motief een rol. Naast de financiële voordelen ziet 83 procent van de respondenten ook nog andere positieve aspecten van de kampeergelegenheid, zoals contacten met mensen uit andere milieu's en gezelligheid.

Gemiddeld is voor de kampeergelegenheid 2900 vierkante meter grond in gebruik. Bij een maximale bezetting van het kampeerterrein ligt op zeven van de tien bedrijven de bruto-oppervlakte per kampeermiddel boven de 150 vierkante meter.

Behalve ruimte zijn voldoende, goed onderhouden sanitaire voorzieningen voor de kampeersers belangrijk. Op 83 procent van de bedrijven ligt, bij plaatsing van het maximaal toegestane aantal kampeermiddelen, het aantal toiletten boven het wettelijk voorgeschreven aantal. De toiletten en douches zijn meestal ondergebracht in een bestaand bedrijfsgebouw, maar op 38 procent van de bedrijven is hiervoor een apart gebouwtje neergezet.

Om het kampeerterrein aantrekkelijk te maken en te houden, pleegt ruim drie kwart van de geïnterviewden extra inspanningen, zoals het onderhouden van persoonlijk contact en het organiseren van activiteiten. Bijna twee derde van de kampeersers komt na een eerste bezoek terug op hetzelfde terrein.

Landbouw en kamperen laten zich goed verenigen

De ontwikkeling van de gemiddelde produktie-omvang van de bedrijven met een kampeergelegenheid komt in het algemeen overeen met die van de overige hoofdberoepsbedrijven.

Het niveau van de investeringen in de landbouw tak op kampeerbedrijven wijkt niet wezenlijk af van dat op alle akkerbouwbedrijven in Nederland. De bedrijven met een kampeergelegenheid op Walcheren springen er zelfs in gunstige zin uit.

Zeven procent van de respondenten heeft veranderingen aangebracht in de bedrijfsopzet met het oog op de kampeergelegenheid; het ging daarbij vooral om het afstoten van vee.

Bijna een kwart van de geïnterviewden noemde beperkingen in de agrarische bedrijfsvoering door de aanwezigheid van kampeersers. Deze liggen hoofdzakelijk op milieuhygiënisch terrein en betreffen zaken als mestuitrijden en bespuiting van gewassen. Maar meestal zijn de problemen gerelativeerd met de uitspraak: "rekening houden met".

Het werk op de kampeergelegenheid wordt vooral gedaan door de vrouw. Met name het schoonmaken, de administratie en de dagelijkse leiding behoren tot haar taak. De boerinnen op een kampeerbedrijf werken in minder gevallen mee op het landbouwbedrijf, maar doen zij dat wel dan besteden zij daaraan evenveel tijd als alle meewerkende boerinnen.

Agrarische bedrijven met een kampeergelegenheid voor meer dan vijf kampeermiddelen kunnen op basis van de Hinderwet de ontwikkelingsmogelijkheden van omringende agrarische bedrijven be-

perken. Voor Zeeland is het aantal bedrijven dat met deze nadelige gevolgen te maken zou kunnen krijgen geschat op zeventig à tachtig. Dit aantal is gebaseerd op bedrijven die zich binnen een straal van honderd meter van een dergelijke kampeergelegenheid bevinden. Wanneer de grens gelegd wordt bij tien kampeermiddelen, dan blijven de nadelige gevolgen beperkt tot ongeveer de helft van het aantal bedrijven.

Van bijverdienste tot een noodzakelijke inkomensaanvulling

Gemiddeld is er in de loop der tijd voor ruim f 20.000 per bedrijf geïnvesteerd in de kampeergelegenheden. Op Walcheren is door dertig procent van de geïnterviewden meer dan f 30.000 gestoken in de kampeergelegenheid. De sanitaire voorzieningen eisen circa 45 procent van de totale investeringen; de nutsvoorzieningen een kwart, de caravans zestien en de overige investeringen veertien procent.

De vaste kosten liggen gemiddeld op f 2.900 per jaar. De variabele kosten bedragen circa f 2.300. Hiermee komen de totale kosten op gemiddeld f 5.200 per jaar.

De gemiddelde bruto-opbrengst uit de kampeergelegenheid bedraagt op jaarbasis bijna f 13.000. Hiervan is bijna dertig procent afkomstig uit seizoenplaatsen; ruim de helft komt uit de toeristische plaatsen, terwijl de verhuur van caravans bijna een vijfde oplevert. Per kampeerplaats ligt de bruto-opbrengst op Schouwen en Walcheren op f 1.100 à f 1.200 en die in Zeeuws-Vlaanderen slechts op f 650.

Uit de gesprekken is naar voren gekomen dat de meeste kampeergelegenheden op Schouwen en Walcheren vijf van de zes weken hoogseizoen volledig zijn bezet. De opbrengsten moeten voor een belangrijk deel uit deze periode komen.

Het verschil tussen de totale kosten en de bruto-opbrengst is de arbeidsopbrengst. Dit is de financiële beloning voor het werk van de ondernemer en de gezinsleden op de kampeergelegenheid. De arbeidsopbrengst varieerde in 1986 van ruim f 3.000 op de kleinere tot bijna f 10.000 op de grotere kampeergelegenheden.

Het gemiddelde bedraagt f 7.400. Daar staan 275 uur arbeid tegenover; een beloning derhalve van f 27 per gewerkt uur, hetgeen overeenkomt met een CAO-uurloon in de landbouw. De arbeidsopbrengst per gewerkt uur in de landbouw bedroeg in de periode 1981 tot 1986 circa f 16. De kampeeractiviteiten steken hier dus gunstig bij af.

Een derde van de respondenten schat het aandeel van de inkomsten uit het kamperen op minstens een kwart van het totale inkomen, en ruim de helft van de geïnterviewden noemt de inkomsten uit de kampeergelegenheid belangrijk tot zeer belangrijk.

In het voorontwerp van Wet op de openluchtrecreatie is sprake van een maximum van tien kampeermiddelen met vrijstelling. Van de in dit onderzoek betrokken bedrijven bieden er 51 plaats aan meer dan tien kampeermiddelen. Daarvan liggen er 47 op Walcheren.

Invoering van de beperking kan op deze bedrijven de arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid doen dalen van gemiddeld f 9.700 tot f 5.400 per jaar.

Meer standplaatsen met behoud van karakter

Ruim zeventig procent van de geïnterviewden betwijfelt of het inkomen uit het agrarisch bedrijf in de komende jaren voldoende zal zijn. Zij geven dan ook vrijwel allemaal te kennen dat de kampeerinkomsten nodig zullen zijn om een voldoende inkomen te behalen.

Bijna drie kwart van de respondenten voelt voor uitbreiding van het aantal standplaatsen. De uitbreidingswensen gaan voor de meesten tot maximaal 25 kampeermiddelen: zij vinden dat het kamperen bij de boer kleinschalig moet blijven en zij willen in de toekomst op de eerste plaats boer blijven.

De uitbreidingsdrang van de groep die streeft naar meer dan 25 kampeermiddelen lijkt vooral gebaseerd op de gedachte dat in Zeeland in de toekomst de recreatie meer perspectief biedt dan de land- en tuinbouw. Zowel deze groep als de groep die minder hoge wensen heeft verwachten geen negatieve gevolgen voor het agrarisch bedrijf bij toeneming van het aantal kampeermiddelen, afgezien van de cultuurgrond die daarvoor nodig is.

De uitbreidingswensen kunnen ook verder gaan: circa een kwart van de geïnterviewden zou, indien mogelijk, de overstap willen maken van agrarisch naar recreatie-ondernemer. De meesten van hen zien in de recreatie betere toekomstmogelijkheden, zowel voor zichzelf als voor de kinderen.

Bijna de helft van de respondenten denkt dat het aantal kampeerboeren nog zal toenemen, vooral door de sombere vooruitzichten in de landbouw. Een bijna even grote groep verwacht geen toeneming.

Recreatie als tweede tak?

Twee kenmerken van agrarisch Zeeland zijn de oriëntatie op de akkerbouw en de kleinschalige landbouwstructuur. De akkerbouw is een sector die kampt met overschotten, prijsdalingen en teelttechnische problemen. Aanvullende of alternatieve inkomstenbronnen zijn daarom welkom.

Een deel van de agrariërs profiteert van een sector die er in Zeeland beter voor staat: de recreatie. Op circa vier procent van de bedrijven is een kampeergelegenheid ingericht, die voor veel exploitanten een belangrijke bron van inkomsten betekent.

Het aanbieden van kampeerplekken op agrarische bedrijven lijkt, gelet op de onderzoeksresultaten, een kansrijke tweede tak: een hoge beloning voor het werk; goede verwevmogelijkheden met het landbouwbedrijf en bij de huidige omvang van het kamperen bij de boer weinig nadelige effecten voor de overige landbouw.

Op grond van een aantal recent verschenen studies zou ook nog enige toeneming van de vraag naar het kamperen bij de boer in Zeeland in de komende jaren mogen worden verwacht.

Om in financieel opzicht het exploiteren van een kampeergelegenheid tot een aantrekkelijke nevenactiviteit te kunnen maken, moet echter aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Voorbeelden daarvan zijn: de ligging van het bedrijf in een recreatief aantrekkelijk gebied; een vrijstelling voor een redelijk aantal kampeermiddelen en een hoge bezettingsgraad van het kampeerterrein.

Voor een beperkt aantal bedrijven die in dit beeld passen kan de recreatie als nevenactiviteit nieuwe of verdere perspectieven bieden.

1. Inleiding

1.1 Achtergronden

1.1.1 Ontstaan kampeergelegenheden op agrarische bedrijven

In de jaren zeventig was de capaciteit van de kampeeraccommodaties in Zeeland in het zomerseizoen onvoldoende om het toenemend aantal recreanten op te vangen. Dit bracht onder andere als negatieve effecten met zich mee de overbezetting van campings en het wildkamperen in de bermen. Om dit tegen te gaan werden overloopterreinen ingesteld en werden recreanten doorverwezen naar particulieren, waaronder vele boeren.

Inmiddels is op ruim tweehonderd agrarische bedrijven, circa vier procent van alle bedrijven in Zeeland, een kampeergelegenheid ingericht. Meer dan tachtig procent van het aantal kampeerbetriebe bevindt zich op Schouwen-Duiveland en Walcheren. In deze gebieden is op circa veertien procent van de agrarische bedrijven een kampeerterrein aanwezig.

1.1.2 Beleid van de overheden

In 1972 maakten Provinciale Staten van Zeeland het kamperen bij de boer officieel mogelijk. Om deze vorm van kamperen in goede banen te leiden stelden Gedeputeerde Staten in hetzelfde jaar richtlijnen op. Zo mogen Burgemeesters en Wethouders van de Zeeuwse gemeenten vrijstelling verlenen voor het plaatsen van kampeermiddelen op boerenerven voor ten hoogste drie caravans of tenten en in uitzonderingsgevallen voor maximaal vijf kampeermiddelen met instemming of goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Enkele gemeenten hebben echter in de loop der tijd verordeningen vastgesteld, die in strijd zijn met de provinciale richtlijnen. Op grond van deze verordeningen mogen er meer dan vijf kampeermiddelen op of aansluitend aan boerenerven worden geplaatst.

Het kamperen bij de boer krijgt ook op rijksniveau aandacht. De Kampeerwet, op 21 december 1984 in werking getreden, verstaat onder het kamperen bij de boer (artikel 21): "Het gelegenheid geven tot het plaatsen of geplaatst houden van ten hoogste vijf tenten, tentwagens, kampeerauto's of caravans op een erf, dat onmiddellijk aansluit bij de bebouwing van een agrarisch bedrijf, waarvan de tot dat bedrijf behorende woning deel uitmaakt". Voor deze vorm van kamperen kunnen Burgemeester en Wethouders vrijstelling verlenen, mits het bestemmingsplan zich niet tegen een zodanig gebruik van de grond verzet. De vrijstelling geldt voor ten hoogste de periode 15 maart tot 31 oktober in elk kalenderjaar.

Een verruiming van het aantal kampeermiddelen is opgenomen in het voorontwerp van Wet op de openluchtrecreatie, waarin de Kampeerwet in afgeslankte vorm is opgenomen. Het aantal is daarin opgetrokken tot maximaal tien. Het kan evenwel nog een aantal jaren duren voordat deze nieuwe wet in werking treedt. Tot die tijd blijft de Kampeerwet gelden.

De gemeenten moesten voor 21 december 1986 nieuwe kampeer-verordeningen opstellen, waarin het bepaalde in de Kampeerwet diende te worden uitgewerkt. Voor 21 december 1987 moesten alle vergunningen, vrijstellingen en ontheffingen aangepast zijn aan de Kampeerwet en de kampeerverordening.

De gemeenten behoorden dus ook een regeling te treffen voor de kampeergelegenheden bij de boer. Voor terreinen met vijf of minder kampeermiddelen kan volstaan worden met een vrijstelling (artikel 21 Kampeerwet).

Voor terreinen met meer dan vijf kampeermiddelen kan het aantal vrijstellingen volgens artikel 21 en artikel 22b van de Kampeerwet bij elkaar geteld worden: dus vijf kampeermiddelen in de periode 15 maart tot 31 oktober (artikel 21) met de mogelijkheid gedurende zes weken per jaar vijf tenten of drie toeristische kampeermiddelen plus twee bijzettenten extra te plaatsen.

Voor terreinen met meer dan tien kampeermiddelen is een vergunning nodig. Daarvoor moet de grond waarop gekampeerd wordt recreatief mede bestemd zijn.

1.1.3 Voor- en nadelen kampeergelegenheden op agrarische bedrijven

Met het tot stand komen van de Kampeerwet voorzag de Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VEKABO) Zeeland een aantal nadelige gevolgen. Eén daarvan was het maximum aantal kampeermiddelen waarvoor vrijstelling mag worden verleend. Voor een aantal bedrijven met een kampeergelegenheid in Zeeland zou dit een teruggang in capaciteit kunnen betekenen en daarmee een daling van de inkomsten uit het kamperen. Deze neveninkomsten vormen veelal een niet onbelangrijk deel van het totale inkomen dat op deze bedrijven verdiend wordt.

Kampeergelegenheden waarop het hele seizoen meer dan vijf kampeermiddelen staan zijn mogelijk, maar daar is een vergunning voor nodig en een recreatieve bestemming van het terrein. Boven dit aantal van vijf gaat bovendien de Hinderwet een rol spelen. Op basis van deze wet kunnen strengere eisen gesteld worden aan aanvragen van agrariërs voor hinderwetvergunningen. Hierdoor kunnen niet alleen de ontwikkelingsmogelijkheden van agrarische bedrijven in de nabijheid van een dergelijk terrein worden beperkt, maar ook die van het bedrijf met zo'n kampeergelegenheid zelf. Dit wil de VEKABO voorkomen, omdat de meesten van haar leden in de eerste plaats boer zijn en dat willen blijven.

Bovenstaande problematiek vormde voor de VEKABO de aanleiding een onderzoek naar het kamperen bij de boer aan te vragen bij het Landbouw-Economisch Instituut.

De mogelijke beperking van de regionale landbouwkundige ontwikkeling door de werking van de Hinderwet was een van de redenen voor de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zeeland om zich bij het verzoek van de VEKABO aan te sluiten. De Raad wilde tevens meer inzicht krijgen in de invloed van dit recreatie-verschijnsel op de (bedrijfs-)structurele ontwikkelingen in de landbouw. Daarnaast verzocht de Provinciale Raad de omvang en betekenis van de inkomsten uit het kamperen voor de betrokken agrariërs aan te geven.

Het onderzoek zou kunnen bijdragen aan de standpuntbepaling van de Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling inzake het kamperen bij de boer in Zeeland.

In het verleden heeft het LEI ook aandacht besteed aan het kamperen bij de boer. In het rapport "Walcheren: sociaal-economische verkenning van de landbouw" (Rijk en de Rijk, 1983) is een apart hoofdstuk gewijd aan de recreatie op landbouwbedrijven, waarvan de mini-camping een belangrijk onderdeel vormt.

Daarnaast is medewerking verleend aan het onderzoek "Kamperen bij de boer op Walcheren" (Kuik, 1983), dat op verzoek van de VEKABO tot stand is gekomen.

1.2 Doel en onderzoeksvragen

De doelstelling van het onderzoek is tweeledig. Enerzijds moet het bedrijfseconomisch belang worden aangegeven van een kampeergelegenheid als neventak op een agrarisch bedrijf. Anderzijds moet de invloed van deze kampeervorm op de structurele ontwikkeling van de landbouwsector worden aangegeven.

Hieruit zijn de volgende onderzoeksvragen afgeleid:

- Hoe groot zijn de kosten en opbrengsten voor de ondernemer van het kamperen bij de boer in Zeeland, mede in relatie tot de omvang van de kampeergelegenheid?
- Hoe ziet de landbouwtek eruit op bedrijven met een kampeergelegenheid in vergelijking met die op bedrijven zonder een kampeergelegenheid?
- Welke invloed heeft het kamperen bij de boer op de (bedrijfs-)structurele ontwikkeling van de landbouwsector?
- Hoe ziet de toekomst van het kamperen bij de boer eruit?

1.3 Opzet van het onderzoek

Voor de beantwoording van de vragen is gekozen voor een mondelinge enquête onder agrariërs met een kampeergelegenheid in Zeeland. Voor de vaststelling van de onderzoekpopulatie zijn een aantal voorwaarden gehanteerd. De kampeerboeren moesten in 1986 hun agrarisch bedrijf als hoofdberoepsbedrijf exploiteren, dat wil zeggen: het bedrijfshoofd diende het grootste deel van zijn dagtaak aan het eigen agrarisch bedrijf te besteden. Als onder-

grens voor de omvang van de kampeergelegenheid is gekozen voor drie kampeermiddelen. De bovengrens is gelegd bij vijftien kampeermiddelen. De kleine kampeergelegenheden, met één à twee kampeermiddelen, zijn meestal bestemd voor eigen gebruik of voor gebruik door bekenden. De limiet van vijftien is in veel gemeenten in Zeeland, hoofdzakelijk op Walcheren, het maximaal aantal toegestane kampeermiddelen in de drukste perioden van het kampeerseizoen. Hoewel dit niet in overeenstemming is met het provinciaal beleid en de Kampeerwet, is dit in Zeeland een in de praktijk gegroeide situatie.

Na een eerste globale verkenning bleken er weinig bedrijven met een kampeergelegenheid te liggen in het oostelijk deel van Zeeland. Daarop is besloten het onderzoek te richten op het westelijk deel van Zeeland. Er is onderscheid gemaakt in drie gebieden: Schouwen-Duiveland, Walcheren en West Zeeuws-Vlaanderen. De keus van deze drie gebieden is ingegeven door hun gescheiden ligging en de verschillende aard van de kampeergelegenheden op de bedrijven. Zo mogen op de meeste bedrijven op Walcheren tien tot vijftien kampeereenheden staan, gedurende een bepaalde periode. Op Schouwen-Duiveland worden relatief veel plaatsen als seizoenplaats verhuurd en er blijven in een aantal gevallen caravans het hele jaar op het terrein staan. Daarnaast ligt het maximum aantal toegestane kampeermiddelen op Schouwen-Duiveland en op West Zeeuws-Vlaanderen meestal lager dan op Walcheren.

De te onderzoeken groep bestaat dus uit bedrijfshoofden met een agrarisch hoofdberoep en een kampeergelegenheid op Schouwen-Duiveland, Walcheren of in West Zeeuws-Vlaanderen, waarop minimaal drie en maximaal vijftien kampeermiddelen mogen worden geplaatst.

De namen en adressen van de kampeerboeren zijn verkregen via de Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland. Deze Dienst vraagt jaarlijks deze gegevens op bij de gemeenten voor haar studies naar omvang en ontwikkeling van het kamperen bij de boer. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van de informatie uit 1986. In totaal zijn toen 314 vrijstellingen verleend voor het plaatsen van kampeermiddelen. Uit dit bestand zijn uiteindelijk 144 agrarische

Tabel 1.1 Aantal hoofdberoepsbedrijven met plaats voor minimaal drie en maximaal vijftien kampeermiddelen

Gebied	Bedrijven met kampeergelegenheid	Geënkquêteerd en verwerkt
Schouwen-Duiveland	47	29
Walcheren	76	52
West Zeeuws-Vlaanderen	21	15
Totaal	144	96

riërs overgebleven die voldeden aan de geformuleerde uitgangspunten.

Van 96 aselekt getrokken bedrijven zijn de gegevens verwerkt in dit rapport.

De enquête werd vooraf schriftelijk aangekondigd. Hierbij werden ook een aantal investerings- en kostenposten vermeld waarnaar gevraagd zou worden.

In bijna alle gevallen is, ondanks de grote enquêtedruk op kampeerboeren, toestemming verleend voor een vraaggesprek. Gemiddeld duurde een interview anderhalf à twee uur.

Dat de kampeergelegenheid een gezamenlijke activiteit is van boer en boerin was direct te merken. Bij zestig procent van de echtparen nam zowel de man als de vrouw deel aan het gesprek. Daarbij elkaar aanvullend, soms elkaar corrigerend en af en toe met elkaar discussiërend om meestal met één weloverwogen mening voor de dag te komen. Dit is de enquête zeker ten goede gekomen.

Het overgrote deel van het rapport is gebaseerd op het materiaal dat deze interviews opleverden. Daarnaast is gebruik gemaakt van de landbouwtellingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) over de jaren 1976, 1981 en 1986.

1.4 Opbouw van het rapport

In de voorgaande paragrafen is ingegaan op de aanleiding en het doel van het onderzoek, de daaruit afgeleide onderzoeksvragen en de opzet van het onderzoek.

Hoofdstuk 2 geeft een beschrijving van de landbouwkundige tak van de bedrijven met een kampeergelegenheid en waar mogelijk zijn de kampeerbedrijven vergeleken met alle hoofdberoepsbedrijven. Verder wordt er aandacht geschonken aan nevenactiviteiten buiten de kampeergelegenheid.

De kampeergelegenheid is het onderwerp van hoofdstuk 3. Aan de orde komen onder andere de ontwikkeling van de kampeergelegenheden, de redenen waarom de agrariërs met het aanbieden van kampeerplaatsen zijn begonnen en de inrichting van de terreinen.

Hoofdstuk 4 gaat in op de combinatie van landbouw en kamperen. Daarvoor is de ontwikkeling van enkele landbouwkundige kengetallen van de kampeerbedrijven vergeleken met die van alle hoofdberoepsbedrijven en is nagegaan of de agrarische bedrijfsvoering of de omgeving problemen ondervindt van de kampeergelegenheden op de boerenerven.

In hoofdstuk 5 worden de kosten en opbrengsten van de kampeergelegenheden behandeld. De investeringen in en opbrengsten uit andere recreatie-activiteiten vormen ook een onderdeel van dit hoofdstuk.

Vooruitgekeken wordt in hoofdstuk 6. Welke perspectieven zien de geïnterviewden voor het landbouwbedrijf, de kampeergelegenheid en het inkomen?

Hoofdstuk 7 is ingeruimd voor een slotbeschouwing.

2. Agrarische bedrijven met kampeergelegenheid

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een profiel geschetst van de landbouwbedrijven van de geïnterviewden aan de hand van een aantal landbouwkundige kenmerken en de indeling in drie gebieden. De kengetallen zijn waar mogelijk vergeleken met die voor alle hoofdberoepsbedrijven. Het aandeel van de kampeerbedrijven in het totaal is gering, zodat de vergelijking verantwoord is.

De beschrijving moet antwoord geven op de tweede onderzoeksvraag: "Hoe ziet de landbouw eruit op bedrijven met een kampeergelegenheid in vergelijking met die op bedrijven zonder een kampeergelegenheid?"

2.2 Ligging

Veel kampeerders willen het liefst zo dicht mogelijk bij de zee of één van de meren verblijven, want bijna alle respondenten (87 van de 96) zeiden dat hun kampeerders om te recreëren overwegend "water" opzoeken. Het blijkt dat zich op gemiddeld 3,2 km van de kampeergelegenheden de zee (strand) of een meer bevindt. Op Walcheren is die situatie met op gemiddeld 2,5 km afstand "water" het gunstigst; in West Zeeuws-Vlaanderen is dat "water" gemiddeld wat verder weg (4,6 km). In tabel 2.1 is een verdeling gegeven van de bedrijven naar de ligging tot de zee of één van de meren.

Op Schouwen-Duiveland en Walcheren komen de kampeerders vooral vanwege de nabijheid van de zee, de meren en de stranden. In West Zeeuws-Vlaanderen ligt dat iets anders. Daar blijkt ook de nabijheid van België en de Belgische kunststeden tot verblijf uit te nodigen.

Tabel 2.1 Procentuele verdeling van de bedrijven naar afstand tot recreatie-water in kilometers

Gebied	Afstand tot recreatie-water (km)				
	t/m 1	1 t/m 2	2 t/m 4	meer dan 4	totaal
Schouwen-D.	6	28	38	28	100
Walcheren	31	21	37	11	100
W.Z.-Vlaanderen	7	13	53	27	100
Alle gebieden	20	22	39	19	100

In hoeverre de ligging van de kampeergelegenheid van invloed is op de exploitatie komt aan de orde in hoofdstuk 5, waar de bedrijfseconomische aspecten van het kamperen bij de boer worden behandeld.

2.3 Bedrijfstype

Van de onderzochte bedrijven met een kampeergelegenheid behoort zestig procent tot het type akkerbouwbedrijf; een aandeel dat praktisch gelijk is aan dat voor alle hoofdberoepsbedrijven. Op Schouwen-Duiveland bieden de akkerbouwbedrijven relatief vaker dan andere bedrijfstypen kampeergelegenheid.

Het aandeel van de melkveehouderijbedrijven in de groep bedrijven met een kampeergelegenheid is vijftien procent. Van alle hoofdberoepsbedrijven is tien procent een melkveehouderijbedrijf. Dit verschil komt voor rekening van Walcheren. Daar bevinden zich relatief meer melkveehouderijbedrijven met een kampeerterrein.

De verdeling over de andere bedrijfstypen is voor bedrijven met en zonder kampeergelegenheid vrijwel gelijk. Een uitzondering vormen de tuinbouwbedrijven. Slechts enkele bedrijven uit dit type hebben een kampeergelegenheid.

2.4 Oppervlakte, produktie-omvang en arbeidsbezetting

De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond van de bedrijven met een kampeergelegenheid is vrijwel gelijk aan die van alle bedrijven. Alleen de gemiddelde oppervlakte van de kampeerbedrijven op Schouwen-Duiveland ligt duidelijk boven het gemiddelde in dat gebied. Het relatief grote aantal akkerbouwbedrijven met een kampeergelegenheid zal hierin een rol spelen.

Ook in produktie-omvang, uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (sbe, zie voor begripsomschrijving bijlage 1), wijken bedrijven met kampeergelegenheid nauwelijks af van de overige bedrijven. Een vergelijking tussen de deelgebieden geeft aan dat de gemiddelde produktie-omvang van de kampeerbedrijven op Schouwen-Duiveland het grootst is. Enkele kengetallen zijn weergegeven in tabel 2.2.

Naast gemiddelde oppervlakte en omvang is ook de verdeling van de bedrijven over verschillende oppervlakte- en omvangklassen in ogenschouw genomen. Bijna de helft van de bedrijven met een kampeergelegenheid heeft een oppervlakte tussen de vijftien en dertig ha; voor alle hoofdberoepsbedrijven is dit een derde. Het percentage bedrijven kleiner dan vijftien ha bedraagt voor de groep met een kampeergelegenheid 23 en voor alle bedrijven 34. In de klasse vanaf dertig ha zijn beide categorieën in gelijke mate aanwezig (circa dertig procent).

Indeling naar sbe-klassen leert dat ongeveer dertig procent van de kampeerbedrijven kleiner is dan 110 sbe en veertig procent

zich bevindt tussen de 110 en 190 sbe, de middengroep. Voor alle bedrijven liggen de percentages net omgekeerd.

Tabel 2.2 *Overzicht van kengetallen voor de landbouwbedrijven met een kampeergelegenheid en voor alle hoofdberoepsbedrijven in 1986*

	Sbe per bedrijf	Ha per bedrijf	Aje per bedrijf	Sbe per aje
Schouwen-Duiveland				
kampeerbedrijven	201	35	1,5	131
alle bedrijven	185	27	1,5	122
Walcheren				
kampeerbedrijven	140	22	1,5	91
alle bedrijven	141	20	1,6	89
West Zeeuws-Vlaanderen				
kampeerbedrijven	156	28	1,2	131
alle bedrijven	150	30	1,2	130
Alle gebieden				
kampeerbedrijven	161	27	1,5	108
alle bedrijven	157	26	1,4	112

Een maat voor het totale arbeidsvolume in de landbouw is het aantal arbeidsjaareenheden (aje). Eén aje komt overeen met de arbeid van één persoon gedurende één jaar. Het aantal aje per bedrijf is voor alle hoofdberoepsbedrijven vrijwel gelijk aan dat voor de kampeerbedrijven.

De produktie-omvang per arbeidskracht (sbe per aje) is het grootst op de kampeerbedrijven op Schouwen-Duiveland en in West Zeeuws-Vlaanderen. Hoewel de bedrijven met een kampeergelegenheid in West Zeeuws-Vlaanderen kleiner in omvang zijn dan die op Schouwen-Duiveland, ligt de produktie-omvang per aje in beide gebieden op een gelijk niveau. Dit wordt veroorzaakt door de relatief lage arbeidsbezetting op de kampeerbedrijven in West Zeeuws-Vlaanderen. De bedrijven met een kampeerterrein op Walcheren steken daar negatief bij af. Door een relatief kleine bedrijfsonvang en een naar verhouding hoge arbeidsbezetting komt het aantal sbe per aje uit op negentig. De bedrijfsgrootte op Walcheren is echter het knelpunt: gemiddeld 22 ha.

2.5 Leeftijd bedrijfshoofd en partner

Wanneer in dit rapport wordt gesproken over bedrijfshoofden, dan zijn dat voor bijna honderd procent mannelijke bedrijfshoof-

den, want op slechts één van de bezochte bedrijven is het bedrijfshoofd een vrouw.

De gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd bedraagt 49 jaar en ligt daarmee iets lager dan die van de hoofdberoepers in Zeeland. De partner is gemiddeld 46 jaar.

Naar regio gezien ligt de gemiddelde leeftijd van het bedrijfshoofd op Walcheren het hoogst (51 jaar); het laagst is die in West Zeeuws-Vlaanderen met gemiddeld 46 jaar.

De indeling naar leeftijd (tabel 2.3) geeft aan dat de bedrijfshoofden met een kampeergelegenheid op hun erf naar verhouding beter vertegenwoordigd zijn in de leeftijd van 35 tot 50 jaar en minder in de leeftijd van vijftig jaar en ouder.

De indruk bestaat dat in de zeventiger jaren, toen het kamperen bij de boer doorzette, het vooral de jongere ondernemers waren die met een kampeergelegenheid zijn begonnen.

Tabel 2.3 Procentuele verdeling van bedrijfshoofden naar leeftijd in 1986

Leeftijd (jaar)	Geënkquêteerden	Alle bedrijfshoofden hoofdberoepsbedrijven in Zeeland
Tot 35	8	8
35 - 50	45	32
50 en ouder	47	60
Totaal	100	100

2.6 Opvolgingssituatie

Aan bedrijfshoofden van vijftig jaar of ouder (45 respondenten) is gevraagd of zij een opvolger hebben. Vier van hen zeiden dat nog niet te weten. Van de overigen heeft zestig procent deze vraag positief beantwoord. Op Walcheren geldt dat zelfs voor 68 procent. Vergeleken met alle hoofdberoepsbedrijven in Zeeland is dat aan de hoge kant. Het voor Zeeland meest recente opvolgingspercentage op agrarische bedrijven dateert uit 1984 en bedraagt 41 procent; op akkerbouwbedrijven is dit 39 (Spierings en Wolsink, 1986). Uit een in 1986 verricht LEI-onderzoek op Walcheren onder ongeveer vijfhonderd hoofdberoepsbedrijven is een opvolgingspercentage van 39 procent naar voren gekomen.

Het lijkt erop dat de aanwezigheid van een kampeergelegenheid op de agrarische bedrijven een positieve uitwerking heeft op de opvolgingsgeneigdheid.

2.7 Neveninkomsten

Naast het agrarisch bedrijf en activiteiten in de recreatieve sfeer heeft ruim een kwart van de mannen nog andere betaalde werkzaamheden, waarmee gemiddeld dertien uur per week zijn gemoeid. Het meest voorkomende nevenberoep is loonwerker op agrarische bedrijven (acht maal), onmiddellijk gevolgd door de groep (zes) die in de bestuurlijke sfeer een betaalde nevenbetrekking heeft. Verder zijn er handelaren in landbouwprodukten (vier) en mensen die in loondienst een nevenberoep uitoefenen.

Van de vrouwen heeft ruim een vijfde deel naast gezin en bedrijf nevenwerkzaamheden. Per week besteden zij daar gemiddeld negentien uur aan. Dat zij gemiddeld meer tijd investeren in nevenwerkzaamheden dan de mannelijke respondenten komt omdat vijf van hen (allen jonger dan veertig jaar) een volledige baan buitenshuis hebben. De meest voorkomende nevenactiviteit onder de vrouwen is huisverkoop. Zes van hen besteden daar gemiddeld veertien uur per week aan. Aardappelen worden het meest verkocht, gevolgd door uien. De verkoop van artikelen als groenten, fruit, melk en eieren is erg beperkt. In het algemeen geeft men niet erg hoog op over de verkoop van boerderijprodukten aan consumenten; men ziet er meer na- dan voordelen in. Zo vindt men dat deze wijze van verkoop nogal wat tijd kost, dat de gebondenheid aan huis erdoor wordt verhoogd en dat de opbrengsten beperkt zijn.

De overige twaalf vrouwen (veertien procent) zijn buitenshuis werkzaam, onder andere in het onderwijs, de verpleging en de administratieve sector. Deze veertien procent is hoog in vergelijking met een in 1982 verricht onderzoek naar de positie van boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland (Loeffen, 1984), waaruit naar voren kwam dat vijf procent van de boerinnen een betaalde baan buitenshuis had.

Bij bijna tien procent van de echtparen met een kampeergelegenheid komt het voor dat beide partners activiteiten ontplooiën naast bedrijf en gezin, waarbij wel moet worden vermeld dat bij zes van de zeven echtparen de tijd hieraan besteed door of de man of de vrouw beperkt is. Het gaat bijna steeds om mensen jonger dan veertig jaar die nog niet zo lang boer zijn en die veelal een akkerbouwbedrijf hebben van beperkte omvang.

Een bron van inkomsten kan ook een uitkering zijn waar men recht op heeft ingevolge de sociale verzekeringswetgeving of een particuliere verzekering. Bij negen respondenten en bij twee echtgenoten van geïnterviewden is dit het geval. Vrijwel steeds betreft het een uitkering in verband met arbeidsongeschiktheid.

Hiervoor zijn de neveninkomsten aangegeven van de bedrijfs- hoofden en partners. Vertaald naar bedrijven blijkt dat er op zeventig procent van de bedrijven, buiten de kampeergelegenheid, tenminste nog een bron van nevenverdiensten aanwezig is, zoals de verhuur van kamers of van zomerhuisjes of het verrichten van werk buitenshuis.

Inkomsten uit overige recreatie-activiteiten komen voor op 45 procent van de kampeerbedrijven.

Op een derde van de bedrijven met een kampeergelegenheid werkt het bedrijfshoofd of de partner of werken beiden buitenshuis. Zeeuws-Vlaanderen neemt hier een koppositie in: op ruim de helft van de bedrijven geldt bovenstaande.

Van de 69 bedrijven met één of meer neveninkomsten, zijn er 21 waarop twee bronnen van bijverdiensten voorkomen.

Hieruit is duidelijk, dat op een groot aantal bedrijven met een kampeergelegenheid geprobeerd wordt het inkomen ook op andere manieren veilig te stellen of op te vijzelen. Hoewel er in het verleden in het algemeen binnen de landbouw een ontmenging heeft plaatsgevonden, zijn deze bedrijven in feite weer gemengde bedrijven geworden of gebleven als men dit betreft op de wijze waarop de inkomsten worden verworven.

2.8 Conclusies

De gemiddelde oppervlakte, produktie-omvang, arbeidsbezetting en leeftijd van het bedrijfshoofd wijken op bedrijven met een kampeergelegenheid niet of nauwelijks af van die op alle hoofdberoepsbedrijven.

Dit geldt niet voor de verdeling naar produktie-omvang en leeftijd. De kampeerbedrijven bevinden zich relatief meer in de groep "midden-bedrijven" (110 tot 190 sbe) en minder in de categorie "kleine-bedrijven" (beneden de 110 sbe) in vergelijking met alle hoofdberoepsbedrijven. Uit de indeling naar leeftijd komt naar voren dat het percentage bedrijfshoofden met een leeftijd van vijftig jaar of ouder op bedrijven met een kampeergelegenheid duidelijk lager is dan op alle hoofdberoepsbedrijven. Het aantal opvolgers op de kampeerbedrijven met een bedrijfshoofd van vijftig jaar of ouder is met zestig procent, in vergelijking met het provinciale cijfer uit 1984, hoog.

Behalve de inkomsten uit de kampeergelegenheid komen op zeventig procent van de kampeerbedrijven nog verdiensten binnen uit één of meer andere nevenactiviteit(en).

3. Kampeergelegenheden

3.1 Inleiding

In het voorgaande is een beeld geschetst van de agrarische tak van de bedrijven met een kampeergelegenheid. In dit deel komt de kampeergelegenheid als zodanig aan bod. Ingegaan wordt op het tijdstip van ontstaan, de ontwikkeling van het aantal kampeermiddelen, de redenen voor het opzetten van een kampeergelegenheid, de inrichting van het terrein, klantenbinding en -werving en de voor- en nadelen van de aanwezigheid van kampeerdere op het erf.

3.2 Tijdstip ontstaan kampeergelegenheid en ontwikkeling aantal kampeermiddelen

Het kamperen bij de boer was vóór 1970 nog niet erg in zwang. Bij de geïnterviewden op Schouwen-Duiveland en Walcheren lag de start van de kampeergelegenheid vooral tussen 1970 en 1976. In West Zeeuws-Vlaanderen zijn de meeste kampeergelegenheden bij de boer ontstaan na 1982 (tabel 3.1).

Tabel 3.1 Bedrijven naar gebied en tijdstip ontstaan kampeergelegenheid

Tijdstip	Gebied			
	Schouwen-Duiveland	Walcheren	West Zeeuws-Vlaanderen	totaal
1969 en eerder	4	2	1	7
1970 t/m 1976	13	24	2	39
1977 t/m 1981	8	16	1	25
1982 en later	3	10	11	24
onbekend	1	-	-	1
Totaal	29	52	15	96

Voor de ontwikkeling van het aantal kampeermiddelen is het gemeentelijk beleid erg bepalend geweest. "In de meeste Zeeuwse gemeenten wordt het kamperen bij de boer mogelijk gemaakt door het verlenen van vrijstellingen in de vorm van een bijzondere kampeerexploitatievergunning. Tot 1980 hielden alle gemeenten zich hierbij aan de provinciale richtlijn dat vrijstelling kan

worden toegestaan voor ten hoogste drie caravans of tenten en in uitzonderingsgevallen maximaal vijf kampeermiddelen. Sinds 1980 worden door een aantal gemeenten vrijstellingen verleend voor meer dan vijf kampeermiddelen. Behoudens deze verruiming van de vrijstellingsbevoegdheid wordt sinds 1980 door een aantal gemeenten gewerkt met verruimingsmogelijkheden van het aantal kampeermiddelen bij de boer ten tijde van piekdrukke (Vaessen, 1985)".

Bij het verlenen van vrijstellingen wordt onderscheid gemaakt naar vaste plaatsen en extra plaatsen. Op de vaste plaatsen mogen het hele kampeerseizoen kampeerders verblijven; de extra plaatsen zijn beschikbaar in het hoogseizoen. Bovendien is er op Schouwen-Duiveland en Walcheren nog sprake van overloop of piek-opvang. In de regel omvat elke categorie vijf plaatsen, zodat het maximaal aantal kampeerplaatsen op Schouwen-Duiveland en Walcheren op vijftien komt en in West Zeeuws-Vlaanderen op tien.

Het ruimere gemeentelijke vrijstellingsbeleid in de loop der tijd weerspiegelt zich in het aantal middelen dat de geënquêteerden mochten en mogen plaatsen: van gemiddeld vijf bij de start tot twaalf in 1986. Op Walcheren is het aantal gestegen van vijf naar veertien, op Schouwen-Duiveland van vier naar acht en in West Zeeuws-Vlaanderen van vijf naar tien.

In tabel 3.2 is weergegeven hoe het aantal toegestane kampeermiddelen zich heeft ontwikkeld.

Tabel 3.2 Respondenten naar aantal kampeermiddelen waarvoor vrijstelling is verleend bij start kampeergelegenheid en in 1986

Aantal kampeermiddelen bij start	Aantal kampeermiddelen in 1986				
	1 t/m 3	4 t/m 9	10 t/m 14	15	totaal
1 t/m 3	4	8	14	25	51
4 t/m 9	-	7	10	11	28
10 t/m 14	-	-	6	5	11
15	-	-	-	6	6
Totaal	4	15	30	47	96

Drie kwart van de geïnterviewden heeft vanaf de start het aantal kampeermiddelen kunnen uitbreiden. Bij een kwart is het aantal gelijk gebleven, maar geen enkele respondent heeft het aantal zien afnemen.

Uit de tabel is verder af te leiden, dat bijna de helft van geënquêteerden vrijstelling heeft voor vijftien eenheden. Voor de kampeerboeren op Walcheren bedraagt dit zelfs 83 procent. Op

Schouwen-Duiveland geldt dit voor drie respondenten. In West Zeeuws-Vlaanderen heeft praktisch iedereen vrijstelling voor tien kampeermiddelen.

Uit het voorgaande moge duidelijk zijn dat de meeste kampeerboeren gebruik hebben gemaakt van de ruimere mogelijkheden, die het vrijstellingsbeleid van de gemeenten hen bood.

3.3 Waarom een kampeergelegenheid?

De redenen waarom men indertijd met een kampeergelegenheid is begonnen, blijken nogal uiteen te lopen. Op dit punt heeft bijna elke geïnterviewde zijn eigen invalshoek. Bij velen is meer dan één reden naar voren gekomen.

Ruim een derde van de respondenten heeft op de waarom-vraag geantwoord in de trant van "tegemeet komen aan de vraag" en "het langzaam gegroeid zijn". In het verleden werd vaak om een plekje gevraagd op een boeren erf, omdat enerzijds de reguliere kampeerterreinen vol bleken te zijn en anderzijds sommige kampeers bewust naar een rustige plek zochten. Toen de overheden, vooral de gemeenten, het kamperen bij de boer vervolgens officieel toestonden en later de vrijstelling voor het maximaal aantal kampeermiddelen verruimden, zagen de landbouwers steeds meer de financiële voordelen. Er is dus sprake geweest van een wisselwerking.

Het feit dat een kampeergelegenheid neveninkomsten oplevert, loopt als een rode draad door de antwoorden op deze vraag. Er zijn respondenten die dit gegeven als belangrijkste reden hebben genoemd, maar er zijn ook bedrijfshoofden die het extra inkomen als meegenomen beschouwden. Ten aanzien van de inkomsten is daarom een tweedeling gemaakt in "noodzakelijk" en "welkom". 22 respondenten zeiden dat neveninkomsten noodzakelijk waren in verband met de op dat moment zich voordoende of te verwachten ontwikkelingen in land- en tuinbouw, terwijl negentien aangaven dat neveninkomsten, toen men met de kampeergelegenheid begon, welkom waren. Samengevat: 43 procent van de geënquêteerden is mede om financiële redenen met een kampeergelegenheid gestart.

Voor al op Walcheren speelde het inkomenselement een belangrijke rol, hetgeen, gezien de grootte van veel bedrijven, niet verwonderlijk is.

Van de overige redenen (veertien maal) is de ambitie van de vrouw om een kampeergelegenheid te exploiteren de belangrijkste (zes maal).

Niet onvermeld mag blijven dat er door de respondenten voortdurend op is gewezen, dat de aanwezigheid van een kampeergelegenheid ook in andere dan financiële opzichten aantrekkelijk is. Het omgaan met mensen die in vakantiestemming verkeren, het in aanraking komen met mensen uit andere leefmilieu's, het ontstaan van persoonlijke vriendschappen en dergelijke ervaren ze als erg positief.

Aan de 22 agrariërs die met een kampeergelegenheid zijn begonnen uit financiële noodzaak is gevraagd hoe zij zonder deze mogelijkheid in de behoefte aan aanvullend inkomen zouden hebben voorzien. In dat geval zou ruim de helft van hen activiteiten buiten het bedrijf zijn gaan zoeken, ruim een kwart zou het agrarisch bedrijf hebben geïntensiveerd en de overigen bleven op deze vraag het antwoord schuldig.

3.4 Seizoenplaatsen

Een deel van de vaste plaatsen wordt als seizoenplaats verhuurd. Onder een seizoenplaats wordt een ruimte op het kampeerterrein verstaan welke voor het hele jaar of een gedeelte daarvan wordt verhuurd voor de plaatsing van een kampeermiddel. Volgens de respondenten geeft het verhuren van seizoenplaatsen voor- en nadelen. Als voordeel beschouwen ze dat een deel van het inkomen uit de kampeergelegenheid is zeker gesteld; een ander belangrijk voordeel is de beperking van de hoeveelheid werk. Als belangrijk nadeel komt naar voren dat kampeerders zich na verloop van tijd te veel thuis kunnen gaan voelen, hetgeen kan leiden tot een inbreuk op de privacy.

Van alle geënquêteerden verhuurt bijna een vijfde deel geen seizoenplaatsen; in West Zeeuws-Vlaanderen geldt dit voor bijna de helft (tabel 3.3). Op dit punt zal de ligging ten opzichte van dichtbevolkte gebieden een rol spelen, want op Schouwen-Duiveland verhuurt vrijwel elke respondent seizoenplaatsen en is het percentage van de geënquêteerden dat alle beschikbare vaste plaatsen (maximaal vijf) als seizoenplaats verhuurt met bijna zeventig procent het hoogst.

De 78 geënquêteerden die seizoenplaatsen verhuren, exploiteren op die manier gemiddeld 3,6 plaatsen. Voor Schouwen-Duiveland is dit 4,5; voor Walcheren 3,3 en voor West Zeeuws-Vlaanderen 2,2.

Tabel 3.3 Respondenten naar aantal verhuurde seizoenplaatsen in 1986

Aantal seizoen- plaatsen in 1986	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	totaal
geen	-	11	7	18
1 of 2	3	14	5	22
3 of 4	11	12	1	24
5 of meer	15	15	2	32
Totaal	29	52	15	96

Tien respondenten benutten al hun vrijstellingen voor de verhuur van seizoenplaatsen. Zij hebben in 1986, evenals in de jaren daarvoor, geen uitbreiding gevraagd van het aantal kampeermiddelen in het hoogseizoen en hebben zich dus vrijwillig beperkt. Vrijwel allen bevinden zich op Schouwen-Duiveland. Zij vestigden op verschillende manieren de indruk, dat zij slechts in beperkte mate bij de kampeergelegenheid zijn betrokken. Zo vinden zeven van de tien de inkomsten uit de kampeergelegenheid niet zo belangrijk. Ook verricht geen van hen inspanningen om de kampeergelegenheid aantrekkelijker te maken of te houden voor hun gasten. Naast het extra inkomen zien de meesten geen andere voordelen, maar ook nauwelijks nadelen. Vijf van deze tien geënuquêteerden willen het aantal kampeermiddelen in de toekomst gelijk houden; de overige vijf willen, indien mogelijk, uitsluitend het aantal seizoenplaatsen uitbreiden.

3.5 Bruto-oppervlakte en alternatieve benutting van het kampeerterrein

Gemiddeld beslaat het kampeerterrein een oppervlakte van 2900 m². Het verschil tussen het kleinste en grootste terrein is aanzienlijk: 150 m² respectievelijk 12.000 m². In West Zeeuws-Vlaanderen zijn de terreinen gemiddeld het grootst (4300 m²) en het kleinst zijn die op Schouwen-Duiveland (2100 m²). De terreinen op Walcheren nemen met 2900 m² een tussenpositie in.

Een iets ander beeld ontstaat, wanneer de oppervlakte van het terrein afgezet wordt tegen het maximaal aantal kampeermiddelen dat geplaatst mag worden op basis van de gemeentelijke vrijstelling. Ook per kampeermiddel is bij maximale bezetting de meeste ruimte beschikbaar op de kampeergelegenheden in West Zeeuws-Vlaanderen (420 m²). De terreinen op Schouwen-Duiveland komen, beoordeeld op dit aspect, beter uit de bus dan die op Walcheren (270 respectievelijk 210 m²).

In tabel 3.4 is een indeling gemaakt van de kampeergelegenheden naar de oppervlakte per kampeermiddel. Op circa zeventig procent van de terreinen is, bij een maximale bezetting, een oppervlakte per kampeermiddel beschikbaar die uitgaat boven de minimum-aanbevelingen van de Kampeerraad: afhankelijk van de soort standplaats (toeristische-, seizoen- of jaarplaats) 80 à 130 m² per plaats.

Interessant is de vraag wat men met de voor de kampeergelegenheid in gebruik zijnde grond zou doen bij ontbreken van een kampeergelegenheid. Zes op de tien respondenten zouden die grond dan bedrijfsmatig gebruiken; een klein aantal zou aan die grond een bestemming geven in de hobby-sfeer en de overige (35 procent) zouden voor het terrein, vaak ook door de ligging, geen duidelijke benutting weten.

Tabel 3.4 Procentuele verdeling van de kampeerterreinen naar bruto-oppervlakte per kampeermiddel bij plaatsing maximaal aantal toegestane kampeermiddelen

Bruto-opper- vlakte (m2) per kampeermiddel	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	alle ge- bieden
tot 150	21	35	27	29
150 - 300	34	48	13	39
300 - 450	35	13	27	21
450 en meer	10	4	33	11
Totaal	100	100	100	100

Het is in het algemeen dus niet zo, dat de kampeermiddelen geplaatst worden op grond die anders onbenut (uit winst oogmerk) zou blijven. Vaak is er een deel van de cultuurgrond voor ingenomen. Met de beplanting eromheen zou het in een aantal gevallen gezien kunnen worden als een uitbreiding van het erf.

3.6 Sanitaire voorzieningen

Behalve de situering en inrichting van een kampeerterrein zijn de sanitaire voorzieningen voor kampeerders erg belangrijk. Onderscheid is gemaakt naar bedrijven met een losstaand toiletgebouw en bedrijven met sanitaire voorzieningen "binnenshuis" (tabel 3.5). Uit waarnemingen tijdens de enquête is de indruk ont-

Tabel 3.5 Procentuele verdeling van de kampeergelegenheden naar plaats sanitaire voorzieningen

Plaats sanitaire voorzieningen	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	alle ge- bieden
Losstaand gebouw	41	33	13	33
Bedrijfsgebouw	31	58	80	53
Beiden	4	6	7	5
Geen sanitaire voorzieningen	24	3	-	9
Totaal	100	100	100	100

staan dat doorgaans de op zichzelf staande toiletgebouwen kwalitatief wat beter zijn dan de in pandige voorzieningen. Ze zijn namelijk als regel van jongere datum, er zijn hoogwaardiger materialen gebruikt en er is minder gewoekerd met ruimte dan bij sanitaire voorzieningen in boerderij of schuur.

Op de negen kampeergelegenheden zonder toiletvoorziening komen uitsluitend caravans voor, hetzij van seizoenkampeerders, hetzij om te verhuren, die van douche en toilet zijn voorzien.

De investeringen verbonden aan sanitaire voorzieningen zijn aanzienlijk. Men kan deze belangrijk drukken door de werkzaamheden zoveel mogelijk in eigen beheer uit te voeren. Op bijna zeventig procent van de kampeergelegenheden met een toiletvoorziening is dit dan ook gebeurd. De overige respondenten hebben de toiletvoorziening laten verzorgen door een aannemer.

Op basis van artikel 13 van de Kampeerwet worden in het belang van de hygiëne en de gezondheid bij algemeen maatregel van bestuur voorschriften gegeven met betrekking tot kampeerplaatsen. In het besluit "Hygiëne en gezondheid kampeerplaatsen", d.d. 27 juni 1986, staan onder andere eisen die een minimaal aantal toiletten voorschrijven, dat afhankelijk is van het aantal kampeerders. Voor een camping met minder dan honderd kampeerders moet er tenminste één toilet aanwezig zijn voor elke 25 kampeerders of een gedeelte van dat aantal.

De gemeentelijke eisen kunnen in dit verband ook een rol spelen. In Domburg bijvoorbeeld geldt dat er op terreinen met vijftien eenheden minimaal vier toiletten en één douche beschikbaar moeten zijn (Visser, 1987).

In tabel 3.6 is aangegeven in hoeverre de bedrijven met een kampeergelegenheid voldoen aan de norm genoemd in het besluit "Hygiëne en gezondheid kampeerplaatsen". Onder de norm van één toilet per 25 kampeerders blijven bij de gevolgde berekeningswijze zestien bedrijven. Opvallend hoog is het aantal bedrijven op Schouwen-Duiveland dat niet aan deze norm voldoet.

Ten aanzien van het aantal toiletten kan nog worden opgemerkt dat van de kampeergelegenheden met sanitaire voorzieningen voor algemeen gebruik tien procent is uitgerust met één toilet, 69 procent met twee of drie toiletten en 21 procent met vier of meer.

Op 95 procent van de kampeergelegenheden zijn één à twee douches aanwezig. Gemiddeld is er per 25 kampeerders één douche beschikbaar. Tussen de gebieden zijn er op dit punt geen noemenswaardige verschillen.

Tabel 3.6 *Procentuele verdeling van de bedrijven naar het al dan niet voldoen aan de norm voor het aantal toiletten bij plaatsing van het maximaal aantal toegestane kampeermiddelen*

Voldoen aan norm *)	Gebied			
	Schouwen-Duiveland	Walcheren	West Zeeuws-Vlaanderen	alle gebieden
Boven de norm	21	29	27	26
Volgens de norm	24	54	73	48
Onder de norm	31	13	-	17
Norm niet van toepassing **)	24	4	-	9
Totaal	100	100	100	100

*) Eén toilet per 25 kampeerders, waarbij in dit onderzoek het gemiddeld aantal kampeerders per kampeermiddel is gesteld op 3,5.

**) Dit betreft bedrijven die uitsluitend sta- of huurcaravans met eigen toilet op het terrein hebben.

3.7 Kwaliteitsverhogende voorzieningen

Om een beeld te krijgen van de kosten die gepaard gaan met de inrichting van een kampeerterrein is gevraagd naar de hiervoor gedane investeringen. Onder deze investeringen zijn er waaraan men niet ontkomt bij de aanleg van een kampeerterrein, bijvoorbeeld die in sanitaire voorzieningen, een waterleiding, een rio-

Tabel 3.7 *Percentages bedrijven met kwaliteitsverhogende voorzieningen op de kampeergelegenheid naar voorziening*

Voorziening	Gebied			
	Schouwen-Duiveland	Walcheren	West Zeeuws-Vlaanderen	alle gebieden
Parkeerterrein	62	63	33	58
Kinderspeelplaats	10	50	27	34
Buitenvoorzieningen t.b.v. sport en spel	24	62	53	49
Recreatieruimte	28	56	53	47
Sanitair gebouw (losstaand)	45	38	20	38

lering en wanneer de situatie dat eist, drainage, een ontsluitingsweg en dergelijke. Daarnaast zijn er investeringen in voorzieningen die de kwaliteit van een kampeergelegenheid verhogen, zoals in een parkeerterrein, een kinderspeelplaats en mogelijkheden voor sport en spel.

Tabel 3.7 laat zien dat van de drie regio's de gelegenheden op Walcheren het best zijn toegerust. Dat Walcheren op de eerste vier voorzieningen van tabel 3.7 het best uit de bus komt zal verband houden met de vrij hoge bezettingsgraad in het hoogseizoen en het in die tijd bij vrijwel alle kampeergelegenheden voorkomen van vijftien kampeermiddelen. In de beide andere gebieden ligt in die tijd het aantal toegestane kampeermiddelen rond de tien en is het bezettingspercentage gemiddeld per bedrijf wat lager dan op Walcheren.

3.8 Aantrekkelijk maken en houden van de kampeergelegenheid

Naast een goede outillage is het belangrijk dat een kampeergelegenheid verzorgd aandoet en een prettige sfeer ademt. Dit zal ertoe leiden dat kampeerdere hun bezoek herhalen en relaties er wellicht toe bewegen ook eens op dit terrein te gaan kamperen.

Op de vraag of men bewust bovenstaande in praktijk brengt, zei ruim twintig procent dat dit niet het geval is. Nu is dat bij een belangrijk deel van deze respondenten wel verklaarbaar, want ruim drie kwart van hen benut de vaste plaatsen voor de verhuur als seizoenplaats. En omdat de vraag naar deze plaatsen het aanbod veelal overtreft, zijn extra inspanningen nauwelijks nodig.

Van de overige 75 geïnterviewden legt bijna zestig procent vooral de nadruk op het handhaven en bevorderen van orde en netheid. Met name het sanitair dient naar hun mening goed te worden verzorgd.

Belangrijk vindt men ook het onderhouden van persoonlijk contact met de kampeerdere en een gastvrije houding. De energie die daaraan wordt besteed, kan als erg nuttig worden beschouwd, want het verstevigt de onderlinge banden en bovendien kan men tijdig op wensen van de gasten inspelen.

Op de derde plaats komt het organiseren van uiteenlopende activiteiten. Deze hebben onder andere tot doel kampeerdere met elkaar kennis te laten maken (gezamenlijk koffiedrinken, kampvuur), kampeerdere op de hoogte te brengen van het agrarisch bedrijf (bedrijfsexcursies, gelegenheid geven tot meewerken op het bedrijf) en kampeerdere een sportief tijdverdrif aan te bieden (droppings, vossenjacht, sportdagen).

Ook is een aantal malen naar voren gebracht dat het belangrijk is de kleinschaligheid en de daarmee verbonden rust en overzichtelijkheid te handhaven om een kampeergelegenheid aantrekkelijk te houden.

De inspanningen van de meeste houdere van een kampeergelegenheid om het verblijf van gasten op hun erf zo aangenaam moge-

lijk te maken worden beloond. Bijna twee derde van de kampeerders is na een eerste verblijf teruggekomen op hetzelfde terrein. Op Schouwen-Duiveland heeft zelfs vrijwel iedere kampeerder zijn bezoek herhaald. Hierbij moet niet uit het oog worden verloren dat in dit gebied relatief de meeste seizoenplaatsen voorkomen, hetgeen ongetwijfeld een stimulerende invloed heeft. Op Walcheren is ruim drie kwart van de kampeerders na de eerste kennismaking nog eens teruggekomen. West Zeeuws-Vlaanderen kent de meeste fluctuaties op dit punt. Ruim de helft van de kampeerders heeft een éénmalig bezoek gebracht. Waarschijnlijk speelt de enigszins geïsoleerde ligging een rol en beschouwen veel recreanten Zeeuws-Vlaanderen als een geschikt uitgangspunt voor een bezoek aan de Belgische kunststeden en kust. Dit is al eerder gebleken uit het relatief geringe aantal verhuurde seizoenplaatsen in dit gebied.

3.9 Promotie

Om nieuwe kampeerders te werven zal men veelal van zich moeten laten horen; zeker wanneer de kampeergelegenheid zich niet in de directe nabijheid van de zee of een meer bevindt. Dit kan op verschillende manieren. In het onderzoek zijn vier mogelijkheden nader bekeken: adverteren, opname in het adressenbestand van de Stichting Vrije Recreatie (S.V.R.), lidmaatschap van de Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VEKABO) en lidmaatschap van de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (V.V.V.).

Een derde van de respondenten heeft in 1986 kosten gemaakt door te adverteren. Het meest is dit gedaan door de respondenten op Walcheren (42 procent) en het minst op Schouwen-Duiveland (zeventien procent). Het gemiddelde bedrag dat men aan advertenties heeft uitgegeven, bedraagt ongeveer tweehonderd gulden, met dertig gulden als laagste bedrag en vijfhonderd als hoogste.

In West Zeeuws-Vlaanderen staat twee derde van de respondenten ingeschreven bij de S.V.R. Op Schouwen-Duiveland en Walcheren wordt slechts door enkelen van deze mogelijkheid gebruik gemaakt.

Het aantal geïnterviewden aangesloten bij de VEKABO is hoog: 85 procent, met als uitschieter Walcheren (94 procent). Zij die geen lid zijn, gaven veelal als reden dat een lidmaatschap van deze vereniging gezien de aard (alleen seizoenplaatsen) en omvang van hun kampeergelegenheid geen zin heeft.

Van de V.V.V. is ruim twee derde van de respondenten lid, met aan top wederom Walcheren (81 procent).

Van de vier genoemde mogelijkheden om de naamsbekendheid te verhogen, gebruiken de respondenten er gemiddeld twee. In West Zeeuws-Vlaanderen ligt dit op 2,4; op Schouwen-Duiveland bedraagt het 1,4.

Tot slot van deze paragraaf is in tabel 3.8 weergegeven in welke mate men in de drie gebieden gebruik maakt van de verschillende mogelijkheden. Opvallend is dat men in West Zeeuws-Vlaanderen duidelijk streeft naar opvoering van de bezettingsgraad van

Tabel 3.8 Procentuele verdeling van respondenten naar gebruik reclamemogelijkheden

Gebruikte aantal reclamemogelijk- heden	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	alle ge- bieden
geen	21	4	-	8
1	27	10	20	17
2	38	48	33	43
3	14	38	33	30
4	-	-	14	2
Totaal	100	100	100	100

de terreinen door gebruik te maken van relatief veel reclamemogelijkheden. Een bezettingsgraad die, zoals reeds eerder vermeld, voor verbetering vatbaar is. Het hoge percentage respondenten op Schouwen-Duiveland zonder enige vorm van acquisitie wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door hen die uitsluitend, ook in hoogseizoen, seizoenplaatsen verhuren.

3.10 Voor- en nadelen van de kampeergelegenheid

Aan het begin van dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat een belangrijk deel van de respondenten indertijd mede om financiële redenen met een kampeergelegenheid is begonnen. Voor velen is het inkomen uit de kampeergelegenheid welkom tot noodzakelijk als aanvulling op het bedrijfsinkomen. Hierop wordt in hoofdstuk 5 verder ingegaan.

Interessant is de vraag of men door ervaring ook nog andere dan geldelijke voordelen is gaan zien. Zestien respondenten, waarvan de helft op Schouwen-Duiveland, konden geen andere dan financiële voordelen noemen verbonden aan de exploitatie van een kampeerterrein. Opvallend is dat van deze zestien respondenten de helft ook geen nadelen kon opgeven. Gesteld mag worden dat deze acht exploitanten vrij emotioneel staan tegenover het kamperen op hun bedrijf.

Van de tachtig respondenten die ook andere dan financiële voordelen zien, zei drie kwart contacten met de gasten op prijs te stellen, hetgeen geïllustreerd wordt door de volgende, veelgehoorde uitspraken: "men leert mensen kennen uit alle lagen van de samenleving"; "men komt in aanraking met mensen die zeer uiteenlopende beroepen uitoefenen"; "die contacten verruimen de persoonlijke leefwereld".

Een belangrijk facet (door bijna veertig procent genoemd) is ook de gezelligheid die de kampeergelegenheid met zich brengt. Een aantal respondenten heeft door de kampeergelegenheid vrienden in binnen- en buitenland opgedaan. Andere enkele malen naar voren gebrachte voordelen zijn: "leuk voor onze kinderen" en "het verhoogt de talenkennis".

Drie kwart van de respondenten ervaart nadelen. De gebondenheid die een kampeergelegenheid veroorzaakt, is het meest genoemde nadeel (37 maal). Deze gebondenheid heeft onder andere tot gevolg dat men zelf in de mooiste tijd van het jaar niet op vakantie kan. Veelvuldig (26 maal) is ook de inbreuk op de privacy naar voren gekomen. Vooral respondenten met seizoenkampeersers die jaren achtereen terugkomen noemden dit nadeel. Ook de confrontatie met in de omgang minder plezierige mensen of met hen die overlast bezorgen, wordt als een minder prettig aspect ervaren. Een aantal respondenten (vier) stoort zich aan het, in hun ogen, soms irritante beleid van de overheid. Met name het bij tijd en ontij en/of veelvuldig controleren van de kampeergelegenheid op het aantal kampeereenheden heeft hun ongenoegen gewekt.

Wanneer de voor- en nadelen tegen elkaar worden afgewogen, het financiële aspect daargelaten, dan winnen de voordelen het bij bijna drie kwart van de geënquêteerden; vijftien procent vindt de nadelen zwaarder wegen en elf procent is niet tot een oordeel gekomen. Het aantal tevreden (62 procent) is op Schouwen-Duiveland lager dan in de beide andere gebieden, terwijl het percentage dat niet tot een oordeel komt daar duidelijk hoger is (twintig procent).

Men zou zich kunnen afvragen of het zwaarder wegen van de nadelen ten opzichte van de voordelen voortdurend het geval is geweest. Bij acht van de veertien respondenten is dit inderdaad zo en de helft van deze groep verwacht ook ten aanzien van de toekomst geen verbetering want, stelden zij, het exploiteren van een kampeergelegenheid is en blijft een aanslag op vrijheid en privacy.

3.11 Enkele kenmerken per gebied

De kampeergelegenheden in de drie gebieden verschillen op een aantal punten.

Op Schouwen-Duiveland zijn de agrariërs vooral tussen 1970 en 1976 gestart met de kampeeractiviteiten. Zij hebben gemiddeld vrijstelling voor acht kampeermiddelen. Bij maximale bezetting is er per kampeermiddel een oppervlakte van 270 m² (bruto) beschikbaar. Een groot deel van de beschikbare plaatsen wordt verhuurd als seizoen- of jaarplaats. Dit betekent minder werk en de zekerstelling van een deel van het inkomen uit de kampeergelegenheid. Over het algemeen zijn er minder voorzieningen voor ontspanning

van de gasten. De kampeerboeren op Schouwen spannen zich over het algemeen minder in om hun terreinen te promoten. Zij hoeven dit ook niet te doen, want hun bedrijven liggen gunstig ten opzichte van dichtbevolkte gebieden. Een veelgehoord nadeel, samenhangend met de seizoenplaatsen, is de aantasting van de privacy.

Op Walcheren hebben de meeste geïnterviewden toestemming voor het plaatsen van maximaal vijftien kampeermiddelen. In dit gebied gaat het dus om relatief grote kampeergelegenheden. Dit geldt echter niet voor de omvang van de terreinen. Per kampeermiddel is de oppervlakte het kleinst (210 m²). De reden voor het starten ligt hier vaker op het financiële vlak dan in de andere gebieden. De kampeerterreinen op Walcheren zijn het best toegerust met voorzieningen die niet strikt noodzakelijk zijn, maar wel een kwaliteitsverhogend effect hebben. Van de landbouwers met een kampeergelegenheid is 94 procent lid van de VEKABO. De agrariërs op Walcheren scoren ook het hoogst op het punt van reclame maken door middel van advertenties.

De meeste geïnterviewden in West Zeeuws-Vlaanderen zijn na 1982 gestart met hun kampeergelegenheid. Zij hebben bijna allemaal vrijstelling voor het plaatsen van tien kampeermiddelen. De per kampeermiddel beschikbare oppervlakte is met 420 m² veruit het grootst. De verhuur van die plaatsen vindt minder vaak plaats in de vorm van seizoenplaatsen dan in de andere gebieden. Het percentage kampeersers dat jaarlijks terugkeert varieert het sterkst. De laatste twee aspecten hangen waarschijnlijk samen met de enigszins geïsoleerde ligging van West Zeeuws-Vlaanderen. Het grootste deel van de kampeerboeren staat ingeschreven bij de Stichting Vrije Recreatie, in tegenstelling tot de andere twee gebieden, waar dat slechts voor enkele geldt. Om de bezetting van de terreinen te verbeteren maken de geïnterviewden gebruik van relatief veel reclamemogelijkheden.

4. Combinatie landbouw-kamperen

4.1 Inleiding

Aan de hand van een aantal aspecten zijn tot nu toe los van elkaar de landbouwkundige en recreatieve activiteiten op de bedrijven verwoord. Van belang is het ook te weten hoe die combinatie op één en hetzelfde bedrijf uitpakt, en welke invloed het kamperen op agrarische bedrijven heeft op de structurele ontwikkeling van de landbouw.

Om de eerste vraag te beantwoorden is de ontwikkeling van een aantal bedrijfsstructurele kengetallen van de bedrijven met een kampeergelegenheid vergeleken met die van alle hoofdberoepsbedrijven in hetzelfde gebied. Verder is gekeken naar veranderingen in de bedrijfsopzet en -voering sinds de start van de kampeergelegenheid en tot slot is aandacht geschonken aan de arbeidsorganisatie op de bedrijven met een kampeergelegenheid.

De tweede vraag is benaderd via twee invalshoeken: de invloed van de Hinderwet op de bedrijfsontwikkeling en het al of niet stagneren van de bedrijfsgroote-ontwikkeling.

4.2 Ontwikkeling bedrijfssomvang

In hoofdstuk 2 is een indeling naar bedrijfstypen gegeven voor 1986. Vanaf 1976 is er slechts sprake van kleine verschuivingen. Het aandeel van de gecombineerde bedrijven is afgenomen, terwijl dat van de melkveehouderijbedrijven licht is gestegen. Deze stijging komt bijna geheel voor rekening van Walcheren. Het percentage akkerbouwbedrijven is constant gebleven.

Om een indruk te krijgen van de ontwikkeling van de bedrijven in de tijd, zijn twee perioden van vijf jaar onderscheiden, namelijk 1976-1981 en 1981-1986. Enkele kengetallen zijn berekend voor de bedrijven uit het onderzoek, die zowel in 1976 als in 1981 als in 1986 aanwezig waren: de gecontinueerde bedrijven. Deze kengetallen zijn ook berekend voor alle hoofdberoepsbedrijven.

De gemiddelde produktie-omvang (sbe) van de bedrijven met een kampeergelegenheid was in 1976 vrijwel gelijk aan die van alle bedrijven. De kampeerbedrijven zijn in de periode 1976-1981 sterker in omvang toegenomen dan alle bedrijven. Tussen 1981 en 1986 is sprake van een omgekeerde gang van zaken, zij het dat de verschillen gering zijn. Het netto-resultaat is een iets grotere omvang in 1986 van de bedrijven met een kampeergelegenheid. De ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte komt vrijwel overeen met die van de gemiddelde omvang. Terwijl de omvang van de kampeerbedrijven tussen 1981 en 1986 nog heel licht is gestegen, is de oppervlakte gelijk gebleven.

De bedrijven met een kampeerterrein op Schouwen-Duiveland waren in omvang in 1976 veel groter dan alle bedrijven. De gemiddelde omvang van de kampeerbedrijven is in de periode 1976-1981 nog behoorlijk gegroeid, maar is daarna gelijk gebleven. Ook de gemiddelde omvang van alle bedrijven is tussen 1976 en 1981 gestegen, zij het minder sterk. In het tijdvak 1981-1986 is de gemiddelde omvang echter sterk toegenomen, waardoor het verschil met de kampeerbedrijven aanzienlijk is teruggebracht.

Op Walcheren is de ontwikkeling van de gemiddelde omvang van de bedrijven met een kampeergelegenheid en van alle bedrijven vrijwel aan elkaar gelijk. De kampeerbedrijven waren in 1976 iets kleiner en zijn dat gebleven.

In West Zeeuws-Vlaanderen lag in 1976 de gemiddelde omvang van beide categorieën bedrijven op hetzelfde niveau. De ontwikkeling van de omvang is voor beide vergelijkbaar: tot 1981 een stijging en daarna een stabilisatie. De toename in omvang in de periode 1976-1981 was voor de kampeerbedrijven echter groter, waardoor hun omvang in 1986 duidelijk boven dat van alle bedrijven lag.

In het voorgaande is uitgegaan van de kampeerbedrijven die in de drie peiljaren aanwezig waren. In 1986 kwam op ieder onderzocht bedrijf een kampeerterrein voor, hetgeen voor 1976 en 1981 niet hoeft op te gaan. Voor de bedrijven met in alle drie de jaren een kampeergelegenheid is nagegaan hoe deze zich ontwikkeld hebben. Dit is ook gedaan voor de bedrijven waarvan het erf als kampeerterrein werd ingericht na 1976. De keuze van dit jaartal komt overeen met de tweedeling die gemaakt is in de sociaal-economische verkenning van Walcheren (Rijk en de Rijk, 1983).

De bedrijven waarop de kampeeractiviteiten zijn aangevangen voor 1977 waren in 1976 gemiddeld groter in omvang en zijn dat gebleven in vergelijking met de bedrijven waarop het kampeerterrein later verscheen. In de periode 1981-1986 is de groei van de gemiddelde omvang op de eerste groep bedrijven gestopt, terwijl de groei op de bedrijven met een kampeergelegenheid gestart na 1976 is blijven doorgaan. Vooral op Schouwen-Duiveland was het verschil in 1976 tussen beide groepen groot en is dat gebleven.

In de verkenning van Rijk en de Rijk (1983) wordt geconstateerd: "(...) dat vooral de laatste jaren (na 1976, mv) de nieuwe minicampings voorkomen op bedrijven met een relatief geringe bedrijfsomvang en geringe bedrijfsoppervlakte. Voor vele boeren is een minicamping een compensatie voor de te geringe productiecapaciteit in de landbouw". Uit dit nieuwe onderzoek blijkt dat op Walcheren de achterstand in omvang van de bedrijven met een kampeergelegenheid gestart na 1976 op de vroege starters is weggevoerd. Wellicht hebben de inkomsten uit de kampeergelegenheid hier een bijdrage aan geleverd.

4.3 Agrarische bedrijfsvoering

In paragraaf 4.2 is aandacht besteed aan de ontwikkeling van de produktie-omvang van de bedrijven met een kampeergelegenheid, zoals deze kan worden afgeleid uit de landbouwellingen van het CBS. Ook via de enquête is getracht een indruk te krijgen in hoeverre de agrariërs het landbouwbedrijf blijven ontwikkelen, door hen te vragen naar aard en omvang van investeringen in het agrarisch bedrijf. Verder is gevraagd of er veranderingen in het agrarisch bedrijf zijn aangebracht, veroorzaakt door de exploitatie van een kampeergelegenheid en of de kampeergelegenheid beperkingen of problemen oplevert bij de agrarische bedrijfsvoering.

In alle drie de gebieden heeft rond de zestig procent van de geïnterviewden geïnvesteerd in de uitbreiding van duurzame produktiemiddelen voor het agrarisch bedrijf. Er is vooral geïnvesteerd in gebouwen (30 maal), dode inventaris (28 maal) en in grond (24 maal). Gemiddeld is in de laatste vijf jaar, door degenen die investeerden, f 32.000 per jaar gestoken in de uitbreiding van produktiemiddelen. Op Walcheren ligt dit met f 38.000 het hoogst, daarna volgen de landbouwers op Schouwen-Duiveland met f 28.000 en die in West Zeeuws-Vlaanderen sluiten de rij met een gemiddelde investering van f 20.000 per jaar. Dit wijst erop dat de meeste agrariërs met een kampeergelegenheid het landbouwbedrijf moderniseren of uitbreiden, ondanks of misschien dankzij de aanwezigheid van een kampeerterrein op het erf.

Voor een vergelijking met het investeringsniveau op andere landbouwbedrijven is gebruik gemaakt van de Periodieke Rapportage "De financiële positie van de landbouw" 1). De uitbreidingsinvesteringen zijn hier niet rechtstreeks uit af te leiden. Deze zijn benaderd door op de bruto-investeringen in duurzame produktiemiddelen de afschrijvingen in mindering te brengen. Voor de vergelijking is uitgegaan van alle akkerbouwbedrijven in Nederland met een omvang in 1985/86 van gemiddeld 226 sbe. Voor deze bedrijven komen de "uitbreidingsinvesteringen" uit op f 22.000 per jaar in de periode 1981/82 tot en met 1985/86. De uitbreidingsinvesteringen op alle kampeerbedrijven liggen op f 19.000 per jaar (inclusief de bedrijven waarop niet geïnvesteerd is). Voor de kampeerbedrijven op Walcheren bedraagt dit f 23.000, voor die op Schouwen-Duiveland f 16.000 en voor de bedrijven in West Zeeuws-Vlaanderen f 12.000.

Het niveau van de investeringen ligt in vergelijking met alle akkerbouwbedrijven in Nederland dus op een behoorlijk peil, vooral ook als de gemiddelde bedrijfsomvang in de beschouwing wordt meegenomen. Voor de kampeerbedrijven lag die in 1986 op 164 sbe tegenover 226 sbe voor de vergelijkingsgroep. Vooral de bedrijven met een kampeergelegenheid op Walcheren springen er wat betreft investeringen gunstig uit.

1) Aukema en Overgaauw, 1983-1987.

Op de vraag of er veranderingen in het agrarisch bedrijf zijn aangebracht door de aanwezigheid van kampeerdere op het erf, is slechts door zeven procent van de geïnterviewden aangegeven dat dit inderdaad het geval is geweest.

Die veranderingen betroffen vooral het afstoten van vee: meststieren en -varkens die teveel overlast gaven aan stank en vliegen. Meestal zijn de boeren hier uit eigen beweging toe overgegaan en niet expliciet door klachten van de kampeerdere. De kampeerboeren stellen in deze gevallen de kampeergelegenheid kennelijk voorop.

Al is de bedrijfsopzet niet wezenlijk veranderd, het kan wel zijn dat door kampeerdere op het erf de agrarische bedrijfsvoering in de knel komt. Daarom is de geïnterviewden de vraag voorgelegd of de kampeergelegenheid beperkingen of problemen oplevert bij de agrarische bedrijfsvoering. "Ja", was het antwoord van bijna een kwart van de respondenten. Relatief het meest klonk deze bevestiging uit de mond van de respondenten in Zeeuws-Vlaanderen en het minst uit die van de ondervraagden op Schouwen-Duiveland. De problemen/beperkingen liggen vooral op het milieuhygiënisch vlak. Zo kan het mestuitrijden niet altijd op het uit landbouwkundig oogpunt gewenste moment plaatsvinden en bij de bespuiting van gewassen moeten de agrariërs extra attent zijn op de windrichting. Tot uitstel van de bespuiting gaat men echter niet snel over.

Vijf respondenten gaven als antwoord dat op de veiligheid van de kampeerdere gelet moet worden. Dit aspect is vooral door de kampeerboeren op Walcheren genoemd en hangt samen met het grote aantal kampeerdere dat tijdens het hoogseizoen op het erf aanwezig kan zijn. Ook het feit dat veel gezinnen met jonge kinderen kamperen bij de boer betekent dat men ten aanzien van de veiligheid extra op zijn hoede moet zijn.

Over het algemeen relativeerden de geïnterviewden de genoemde problemen. Hun interpretatie neigde meer naar "rekening houden met".

4.4 Arbeidsuren en -verdeling

Een kampeergelegenheid brengt uiteraard een aantal werkzaamheden met zich mee: grasmaaien, onderhoud van en reparaties op de kampeergelegenheid, schoonmaken van de sanitaire voorzieningen, administratie en dagelijkse leiding. Onder het laatste valt onder andere het ontvangen van de gasten, contact met hen ("praatje maken") en toezicht houden. Het aantal uren dat besteed wordt aan de dagelijkse leiding was het moeilijkst te schatten voor de respondenten. De een beschouwt het "praatje maken" als een verplichting en dus als werk, terwijl een ander het juist heel leuk vindt dit te doen en er ruim de tijd voor neemt.

De activiteiten vragen te zamen op alle bedrijven gemiddeld 275 uur per jaar. De arbeidstijd varieert uiteraard met de omvang van de terreinen. Op de terreinen met drie tot en met vijf kampeerplaatsen wordt gemiddeld 92 uur per jaar gewerkt, op de terreinen met zes tot en met tien kampeerplaatsen 250 uur en op de terreinen met elf tot en met vijftien kampeerplaatsen 344 uur.

Het schoonmaken van het sanitair vergt de meeste tijd: 36 procent van de totale arbeidsbehoefte. Daarna volgt de dagelijkse leiding met 31 procent. Het onderhoud en de reparaties zijn goed voor dertien procent van het aantal uren. Het grasmaaien en de administratie eisen ieder tien procent.

Op Schouwen-Duiveland steekt men in vergelijking met de andere gebieden relatief veel tijd in het grasmaaien, het onderhoud en de reparaties en minder tijd in het schoonmaken en de dagelijkse leiding. Dit wordt veroorzaakt door de aard van de kampeerterreinen op Schouwen-Duiveland: op de boerenerven zijn veel stacaravans geplaatst met eigen sanitaire voorzieningen. Dit betekent niet alleen minder schoonmaakwerk, maar ook dat het aantal uren dat besteed wordt aan de dagelijkse leiding beperkt kan blijven, omdat veel standplaatsen voor het hele seizoen verhuurd zijn en veel gasten jaarlijks terugkeren. Op Walcheren vraagt het schoonmaken de grootste inspanning: veertig procent van de totale arbeidstijd. De dagelijkse leiding volgt daarop met ruim dertig procent. Deze activiteiten vergen ook in West Zeeuws-Vlaanderen het meeste tijd, maar dan in omgekeerde volgorde: schoonmaken eist ruim dertig procent en de dagelijkse leiding ruim veertig procent van het totaal aantal uren.

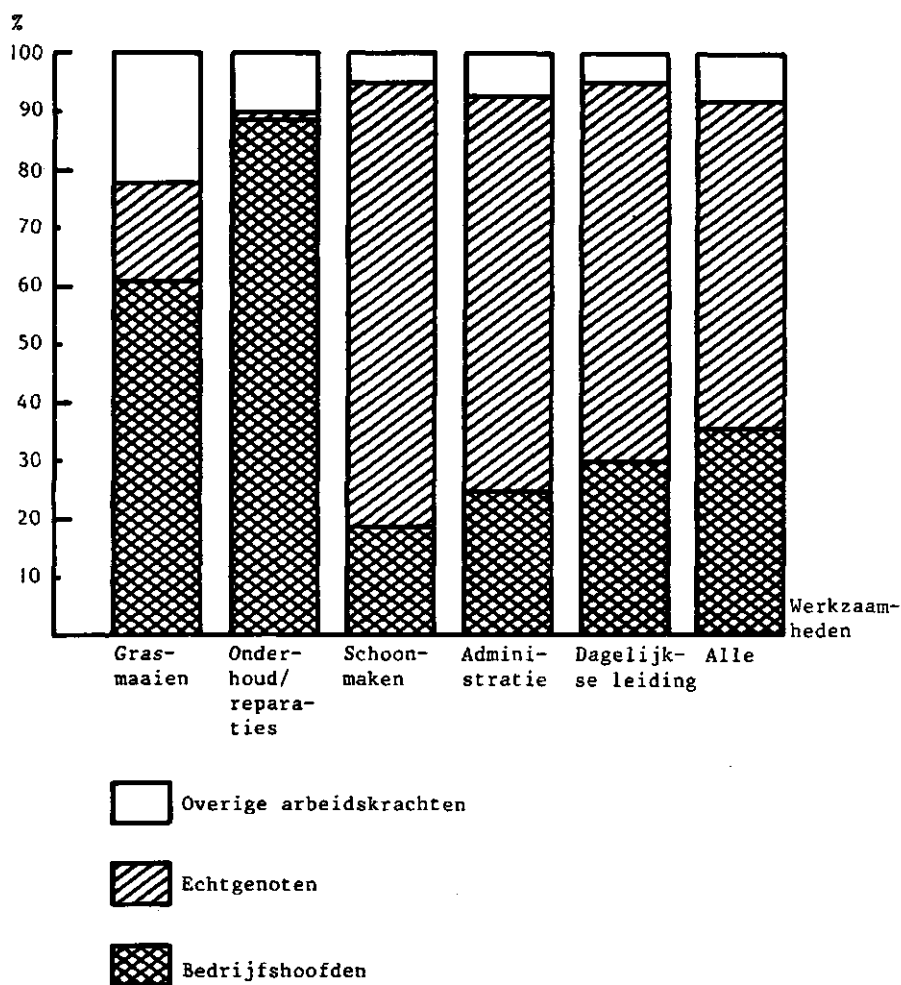
Van de totale arbeidstijd nemen de bedrijfshoofden (onder wie één vrouw) 36 procent voor hun rekening; het aandeel van de echtgenoten (allen vrouw) bedraagt 56 procent. Hieruit blijkt dat het kampeerterrein het domein is van man en vrouw samen.

De verdeling over de verschillende werkzaamheden op de kampeergelegenheid geeft aan dat er doorgaans een taakverdeling is aangebracht (figuur 4.1). Zo worden het onderhoud, de reparaties en het grasmaaien meestal door het bedrijfshoofd verricht. Ruim drie kwart van de tijd die daarvoor nodig is, nemen de bedrijfshoofden op zich. Het schoonmaken van de sanitaire voorzieningen, ofwel van het toiletgebouw, wordt vooral door de vrouw gedaan. Drie kwart van de tijd gemoeid met schoonmaken komt op naam van de echtgenoten. Daarnaast nemen zij twee derde van de arbeidsbehoefte voor de administratie en dagelijkse leiding voor hun rekening.

Naast het aandeel in de verschillende werkzaamheden is ook gekeken naar de mate waarin de bedrijfshoofden en echtgenoten meewerken op de kampeergelegenheid en het aantal uren dat de meewerkenden gemiddeld besteden aan het werk op de kampeergelegenheid (tabel 4.1). Het percentage bedrijfshoofden en echtgenoten dat meehelpt op de kampeergelegenheid is zeer hoog. Hieruit blijkt nog eens de gezamenlijke betrokkenheid van man en vrouw

bij de kampeeractiviteiten. Alleen de echtgenoten op Schouwen-Duiveland nemen in iets mindere mate deel aan de arbeid. Dit hangt samen met het karakter van de terreinen, waar al eerder in deze paragraaf op is ingegaan.

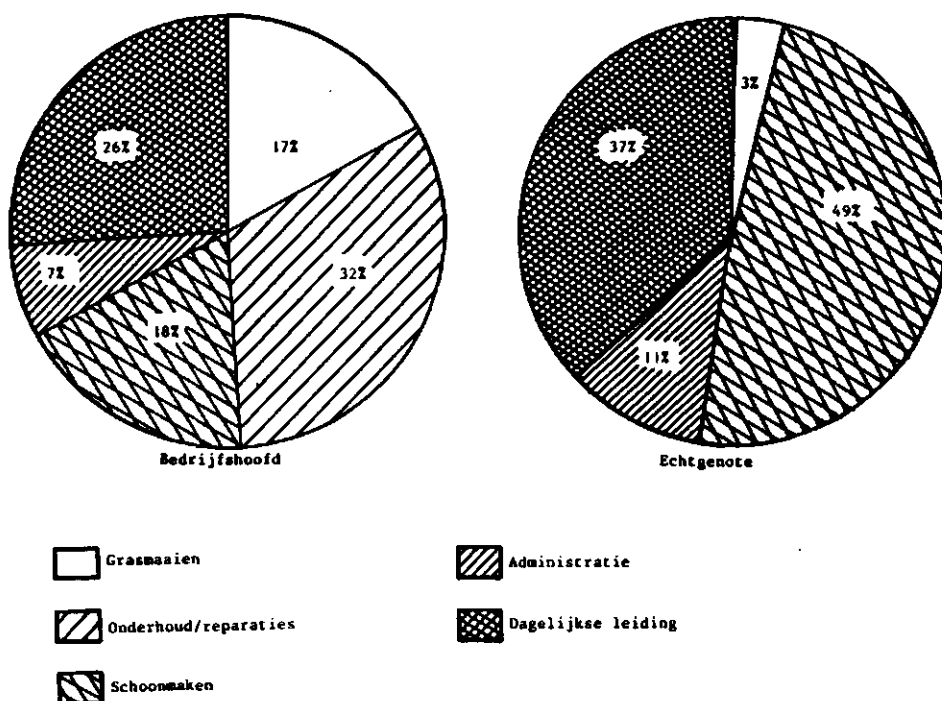
Hoe de ruim honderd uur die de bedrijfshoofden besteden aan de kampeergelegenheid en de 189 uur die de echtgenoten daarop werken verdeeld zijn over de verschillende taken laat figuur 4.2 zien.

Figuur 4.1 Procentueel aandeel van bedrijfshoofden, echtgenoten en overige arbeidskrachten in de werkzaamheden op de kampeergelegenheid

Tabel 4.1 Percentage bedrijfshoofden en echtgenoten dat meewerkt op de kampeergelegenheid en het gemiddeld aantal uren per jaar dat meegewerkt wordt

Gebied	Percentage dat meewerkt		Gemiddeld aantal uren per jaar		
	bedrijfs- hoofden	echtge- noten	bedrijfs- hoofden	echtge- noten	alle ar- beids- krachten
Schouwen-D.	93	79	105	136	205
Walcheren	96	94	114	227	329
W.Z.-Vlaanderen	100	100	64	142	219
Alle gebieden	96	91	103	189	275

Figuur 4.2 Tijdsbesteding van bedrijfshoofd en echtgenote

De bedrijfshoofden verrichten alle taken, waarvan geen enkele afzonderlijk opvallend hoog scoort. De echtgenoten zijn het meest van hun tijd kwijt aan het schoonmaken en de dagelijkse leiding. Alleen het schoonmaken is al goed voor bijna de helft van het aantal uren.

Conclusie: De kampeergelegenheid op een boerderij is wat arbeid betreft een gezamenlijke onderneming van man en vrouw, met voor een deel een traditionele taakverdeling: de man zorgt vooral voor het onderhoud, de reparaties en het grasmaaien, terwijl het schoonmaken van het sanitair in hoofdzaak het werk van de vrouw is. Daarnaast neemt zij ook het grootste deel van de administratie en dagelijkse leiding voor haar rekening.

Werkt de vrouw op een bedrijf met een kampeergelegenheid minder of helemaal niet meer mee op het agrarisch bedrijf?

Op 44 procent van de bedrijven waarvan het bedrijfshoofd een echtgenote heeft, werkt de vrouw mee op het landbouwbedrijf. In 1982 is een onderzoek door het LEI verricht naar de positie van boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland (Loeffen, 1984). Daaruit is naar voren gekomen dat 88 procent van de boerinnen deelneemt aan de arbeid op het bedrijf. Omgerekend naar de verhouding tussen de bedrijfstypen, zoals die geldt voor de bedrijven met een kampeergelegenheid, is dit 77 procent. Het gaat hierbij om de arbeid in de bedrijfsgebouwen en op het land, hetgeen overeenkomt met de vraagstelling in ons onderzoek.

Het deelnemingspercentage van de boerinnen aan de arbeid op het agrarisch bedrijf is op bedrijven met een kampeergelegenheid dus lager. De aanwezigheid van een kampeerterrein zou hiervan de oorzaak kunnen zijn, maar de volgende aspecten zullen ook een rol spelen:

- op 45 procent van de kampeerbedrijven komen activiteiten op ander recreatief gebied (zomerhuisjes, kamers) voor, die werk voor de vrouw betekenen;
- veertien procent van de vrouwen heeft een baan buitenshuis, tegenover een landelijk percentage van vijf (Loeffen, 1984). Die baan kost gemiddeld twintig uur per week.

De vrouwen die meewerken op het agrarisch bedrijf besteden daar gemiddeld twaalf uur per week aan. Uit het al eerder aangehaalde onderzoek komt dit aantal, gecorrigeerd naar bedrijfstype, op veertien uur per week.

Conclusie: de boerinnen op een kampeerbedrijf werken in minder gevallen mee op het landbouwbedrijf, maar doen zij dat wel dan besteden zij daar bijna evenveel tijd aan als alle boerinnen die meewerken.

4.5 Invloed kampeergelegenheden op de omgeving

4.5.1 Mening omwonenden over kampeergelegenheid

Tot nu toe is alleen ingegaan op de houding van de boer ten opzichte van kampeerders op zijn erf. Van belang is ook te weten hoe boeren en burgers in de omgeving denken over zijn kampeergelegenheid of meer in het algemeen over kampeerterreinen op landbouwbedrijven.

Van de geïnterviewden zei veertien procent wel eens direct of indirect negatieve uitlatingen vernomen te hebben van omwonenden. Deze negatieve geluiden kwamen iets vaker van burgers dan van agrariërs. Op de vraag waarover "de klagers" zich negatief uitlieten, is een scala van antwoorden gegeven, zoals: ergernis veroorzakende recreanten, verstoring uitzicht, "als je het daar van moet hebben".

Dit wijst erop dat "de klagers" meer moeite met recreatie in het algemeen hebben dan met een bepaalde kampeergelegenheid.

4.5.2 Omringende landbouwbedrijven en Hinderwet

Over de verhouding van het kamperen bij de boer tot de Hinderwet is in de brochure Veehouderij en Hinderwet (1985) het volgende opgenomen: "Op grond van het gegeven dat hinder (stankoverlast) in agrarische gebieden anders wordt ervaren dan in woongebieden of gebieden met een recreatieve functie, zou kamperen bij de boer de werking van de Hinderwet voor de omliggende bedrijven moeten beïnvloeden. Doel van deze vorm van kamperen is echter verblijf op een functionerend agrarisch bedrijf, waarbij de recreant een indruk kan op doen van de aard van het boerenbedrijf. Dit alles in aanmerking nemend is besloten dat het kamperen bij de boer geen invloed heeft op de werking van de Hinderwet. Onder het kamperen bij de boer wordt verstaan hetgeen bedoeld is in de Kampeerwet".

In artikel 21 van deze wet is het kamperen bij de boer omschreven. Op grond van dit artikel zijn maximaal vijf kampeermiddelen toegestaan op een boerenerf. Het kamperen op agrarische bedrijven tot deze omvang heeft dus geen invloed op de beoordeling van aanvragen van hinderwetvergunningen. Aan aanvragen van ondernemers met een agrarisch bedrijf dat in de buurt ligt van een agrarisch bedrijf waarop meer dan vijf kampeermiddelen staan, kunnen wel strengere eisen gesteld worden. Voor deze ondernemers kan dat leiden tot een beperking van de ontwikkelingsmogelijkheden van hun bedrijf.

Over het algemeen zullen de boeren met een melkveehouderij- of een akkerbouwbedrijf hun uitbreidingsplannen kunnen uitvoeren, wanneer de afstand van hun bedrijf tot een dergelijke kampeergelegenheid meer dan honderd meter bedraagt.

Binnen een afstand van honderd meter van de in het onderzoek betrokken bedrijven met een kampeergelegenheid waarop meer dan vijf kampeermiddelen mogen staan, bevinden zich 58 agrarische be-

drijven. Theoretisch zouden de agrariërs op deze bedrijven problemen kunnen gaan ondervinden bij een aanmerkelijke uitbreiding van hun bedrijf. Hierbij moeten echter twee opmerkingen worden gemaakt:

- door technische oplossingen kan de te verwachten hinder door uitbreiding van het bedrijf teruggebracht worden, waardoor de uitbreidingsplannen toch te realiseren zijn;
- op achttien van de 58 genoemde bedrijven is ook een kampeerterrein ingericht. De uitbreidingsplannen voor de agrarische tak op deze bedrijven lopen eerder gevaar door de eigen kampeergelegenheid dan door die op het bedrijf van de bureu.

Laten we deze achttien bedrijven buiten beschouwing dan blijven er veertig bedrijven over, waar problemen met de Hinderwet zouden kunnen ontstaan. Omgerekend naar de totale groep bedrijven met een kampeergelegenheid in Zeeland betekent dit dat theoretisch zeventig à tachtig landbouwers moeilijkheden zouden kunnen krijgen, wanneer ze hun landbouwbedrijf willen uitbreiden.

Dit aantal is gebaseerd op bedrijven die liggen binnen een straal van honderd meter van agrarische bedrijven met een kampeergelegenheid. De ontwikkelingsmogelijkheden van bedrijven die zich buiten deze zone bevinden kunnen echter ook beperkt worden. Dit geldt hoofdzakelijk voor de intensieve veehouderij. Verder nemen de mogelijkheden voor nieuwvestiging af van agrarische bedrijven rond bedrijven met een kampeergelegenheid met meer dan vijf kampeermiddelen.

In het voorontwerp van Wet op de openluchtrecreatie is het maximaal aantal kampeermiddelen met vrijstelling verhoogd tot tien. Waarschijnlijk zal bij de beoordeling van aanvragen voor hinderwetvergunningen ook dit aantal worden gehanteerd. In totaal zouden dan niet zeventig à tachtig landbouwers te maken kunnen krijgen met beperkingen, maar ongeveer de helft van dit aantal. De meeste kampeergelegenheden met meer dan tien kampeermiddelen liggen op Walcheren. Eventuele beperkingen van de ontwikkelingsmogelijkheden op naburige bedrijven blijven dan hoofdzakelijk beperkt tot dit gebied.

4.5.3 Regionale bedrijfsgrootte-ontwikkeling

Een andere invloed van het kamperen bij de boer zou een beperking kunnen zijn van de bedrijfsgrootte-ontwikkeling, doordat bedrijven door de verdiensten uit de kampeergelegenheid misschien langer kunnen worden voortgezet en dus grond vast houden. Daar zit ook de gedachte achter dat vooral op kleinere bedrijven, en dan met name op nevenbedrijven, een kampeergelegenheid voorkomt.

Van de totale groep landbouwbedrijven in het studiegebied met een terrein waarop drie tot vijftien kampeermiddelen mogen worden geplaatst, behoort vijftien procent tot de categorie nevenbedrijven. Van alle bedrijven is achttien procent een nevenbedrijf.

Het eventueel langer blijven bestaan van een nevenbedrijf door de aanwezigheid van een kampeergelegenheid is praktisch van geen betekenis voor de mogelijkheden tot bedrijfsvergroting van de overige landbouwbedrijven. Ten eerste is het aandeel van deze bedrijven op het totaal aantal bedrijven in het onderzoeksgebied gering (één procent) en ten tweede hebben deze bedrijven een beperkte oppervlakte: gemiddeld tien hectare.

Daarnaast is het maar de vraag of er agrariërs zijn die hun nevenbedrijf zouden beëindigen, wanneer de mogelijkheid van een kampeergelegenheid er niet zou zijn. Een groot aantal van hen heeft namelijk een baan buitenshuis.

Zonder de inkomsten uit een kampeergelegenheid zouden misschien een aantal agrariërs gestopt zijn met hun hoofdberoepsbedrijf. Een indicatie van het aantal moet afgeleid worden uit hoofdstuk 3. Bijna een kwart van de geïnterviewden is gestart met de kampeeractiviteiten uit financiële noodzaak. Zonder deze neveninkomsten had tachtig procent van hen dat op een andere manier proberen te compenseren. Niemand echter noemde de mogelijkheid of de noodzaak van bedrijfsbeëindiging. Stel nu dat drie kwart van de agrariërs die uit financiële noodzaak gestart zijn met de kampeergelegenheid het bedrijf zou hebben moeten beëindigen zonder deze nevenverdiensten. Dit zou betekenen dat, omgerekend naar alle bedrijven met een kampeergelegenheid in het onderzoeksgebied, er circa één procent van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de hoofdberoepsbedrijven extra beschikbaar zou zijn gekomen voor bedrijfsvergroting. Op Walcheren ligt dit hoger en in de twee andere gebieden lager.

Al met al lijkt de invloed van het kamperen bij de boer op de bedrijfsgrootte-ontwikkeling gering te zijn.

4.6 Conclusies

De combinatie van landbouw en kamperen is op twee niveau's benaderd: de invloed van de kampeergelegenheid op de landbouw tak van een bedrijf en de invloed van het kamperen bij de boer op de overige landbouw.

De meeste kampeerboeren hebben in de periode 1981-1986 geïnvesteerd in uitbreiding of modernisering van het landbouwbedrijf. Het niveau van de investeringen ligt in vergelijking met alle akkerbouwbedrijven op een behoorlijk peil.

De ontwikkeling van de gemiddelde produktie-omvang van de kampeerbedrijven die in de jaren 1976, 1981 en 1986 aanwezig waren, komt overeen met die van alle hoofdberoepsbedrijven. Verder worden de bedrijfsopzet en de bedrijfsvoering nauwelijks beïnvloed door de aanwezigheid van een kampeerterrein op het erf. Het werk op het landbouwbedrijf komt ook niet in de knel, omdat het aantal arbeidsuren dat besteed wordt aan de kampeergelegenheid relatief gering is. Het grootste deel van dit werk komt voor rekening van de vrouwen.

Wat betreft de invloed van het kamperen bij de boer op de overige landbouw: of een uitbreidingsplan van een agrariër voor zijn landbouwbedrijf in gevaar komt door de werking van de Hinderwet hangt vooral af van de overheden. Aan aanvragen voor een hinderwetvergunning door agrariërs die zich met hun bedrijf in de nabijheid bevinden van een agrarisch bedrijf met een kampeergelegenheid met meer dan vijf kampeermiddelen kunnen strengere eisen worden gesteld. Voor zeventig à tachtig agrariërs in Zeeland zou dat kunnen leiden tot een beperking van de ontwikkelingsmogelijkheden van het bedrijf.

De invloed van het eventueel langer kunnen voortzetten van een bedrijf door de inkomsten uit een kampeergelegenheid op de bedrijfsgrootte-ontwikkeling van de overige landbouwbedrijven is gering. De totale groep kampeerbedrijven is in aantal relatief klein. Daarnaast komen op veel van deze bedrijven ook nog andere nevenverdiensten binnen.

5. Bedrijfseconomische aspecten

5.1 Inleiding

Uit het onderzoek is gebleken dat de belangrijkste reden om een kampeergelegenheid te beginnen, ligt op het financiële vlak. De neveninkomsten betekenen voor de meeste geïnterviewden een welkome en voor sommige zelfs een noodzakelijke aanvulling op het inkomen.

Als maat voor de omvang van de inkomsten uit de kampeergelegenheid is gekozen voor de arbeidsopbrengst. Dit is het verschil tussen de opbrengsten en de kosten, exclusief de arbeidskosten. De arbeidsopbrengst is de financiële beloning voor het werk van het gezin op de kampeergelegenheid en geeft daarmee de rentabiliteit weer van deze nevenactiviteit.

Een vergelijking tussen de inkomsten uit de landbouw en uit de kampeergelegenheid moet een indruk geven van het belang van het inkomen uit de kampeertak voor het totale inkomen dat op het bedrijf binnenkomt. Verder wordt aandacht geschonken aan de investeringen en opbrengsten uit andere recreatie-activiteiten dan de kampeergelegenheid.

In bijlage 2 is een aantal bedrijfseconomische gegevens vermeld. Deze zijn verstrekt voor de cursus "kampeerboeren", die in het najaar van 1987 en het voorjaar van 1988 voor het eerst is gegeven.

5.2 Investeringsen

Voordat de kampeerders op het erf kunnen worden ontvangen, moet het erf daarvoor geschikt worden gemaakt en dat betekent investeren in allerlei voorzieningen. Op zich gevan de investeringen een indruk van wat er komt kijken voor het inrichten van een kampeergelegenheid, maar ze worden ook gebruikt om er de vaste kosten uit af te leiden.

De investeringen zijn in een aantal groepen ingedeeld (tabel 5.1):

- sanitaire voorzieningen; dit kan een vrijstaand toiletgebouw zijn of een toiletruimte in een bestaand gebouw;
- nutsvoorzieningen; deze zijn onderverdeeld in water, aardgas, elektriciteit en riolering;
- caravans voor verhuur op het kampeerterrein;
- overige investeringen; daartoe behoren onder andere beplanting, parkeerterrein, ontsluitingsweg, drainage, sport- en spelvoorzieningen, grasmaaier en een ruimte(schuur) met sport- en spelvoorzieningen voor de gasten.

Alleen de investeringen in voorzieningen die speciaal voor de kampeerders zijn aangebracht zijn meegeteld. Zijn de voorzieningen voor zowel de landbouw- als voor de kampeertak bedoeld, dan is getracht de investeringen naar redelijkheid te verdelen.

De kosten van de eigen arbeid bij het aanleggen van de voorzieningen zijn buiten beschouwing gelaten.

Tabel 5.1 Procentuele verdeling van de investeringen in de kampeergelegenheid naar aard

Investering	Gebied (tussen haakjes gemiddelde investering in guldens)			
	Schouwen-Duiveland (16.200)	Walcheren (26.500)	West Zeeuws-Vlaanderen (13.600)	alle gebieden (21.400)
Sanitaire voorzieningen	39	46	57	45
Nutsvoorzieningen	29	23	28	25
Caravans	10	20	-	16
Overige investeringen	22	11	15	14
Totaal	100	100	100	100

De gemiddelde investeringen in de kampeergelegenheden zijn op Walcheren duidelijk het hoogst. Ook een indeling naar investeringsniveau laat grote verschillen zien tussen Walcheren en de twee andere gebieden. Op Schouwen en in Zeeuws-Vlaanderen is op de meeste bedrijven (66 resp. 80 procent) voor niet meer dan f 15.000 geïnvesteerd. Op Walcheren geldt dat maar voor veertien procent, terwijl 56 procent van de bedrijven tussen f 15.000 en f 30.000 investeerde en bijna dertig procent voor meer dan f 30.000.

Voor alle gebieden geldt dat de meeste middelen gestoken zijn in de sanitaire voorzieningen. Deze post eist 45 procent op van de totale investeringen en wordt daarom iets meer uitgediept.

Totaal is voor het sanitair gemiddeld f 10.700 uitgegeven door hen die in dergelijke voorzieningen hebben geïnvesteerd. Op Schouwen en in Zeeuws-Vlaanderen is dit ongeveer f 8.000; op Walcheren circa f 13.000.

Factoren die een rol spelen bij de hoogte van de investeringen in het sanitair zijn: is er een apart toiletgebouw opgericht of zijn de douche(s) en toiletten ondergebracht in een bestaande ruimte; is de (ver)bouw uitgevoerd door een aannemer of heeft de boer dit zelf gedaan; wat is het bouwjaar en hoe groot is het aantal toiletten?

Het verschil in bouwkosten tussen een losstaand toiletgebouw en sanitair in een bestaande ruimte, het eerste aspect, bedraagt ruim 75 procent. Gebruikt men een bestaande schuur dan vergt dit een gemiddelde investering van f 7.800. Een apart toiletgebouw heeft circa f 13.800 gekost.

Het tweede aspect is de uitvoerder van het werk. Het laten bouwen door een aannemer is circa negentig procent duurder dan het zelf verrichten van de werkzaamheden.

Om de invloed van de derde factor, het bouwjaar, te achterhalen zijn de kosten vergeleken van bouwen voor of na 1983. De sanitaire voorzieningen die zijn aangebracht voor 1983 hebben gemiddeld f 8.400 gekost. Voor het sanitair dat later is gebouwd komt dit op f 14.300 : zeventig procent duurder.

Als laatste factor is gekeken naar het aantal toiletten en de bouwkosten. De bouwkosten liggen op Walcheren het hoogst, maar daar zijn per bedrijf gemiddeld meer toiletten aanwezig dan in de andere gebieden. Worden de investeringen omgeslagen naar het aantal toiletten, dan zijn de verschillen nog maar klein. Voor het sanitair gebouwd na 1983 liggen de kosten op circa f 6.000 per toilet voor een apart toiletgebouw en rond de f 3.500 per toilet indien het sanitair is aangebracht in een bestaand gebouw.

Na de investeringen in de sanitaire voorzieningen is het meest uitgetrokken voor de nutsvoorzieningen: een kwart van de totale investeringen is aan deze post besteed. Per bedrijf komt dit neer op f 5.400. Van dit bedrag is twee derde uitgegeven voor de aanleg van elektriciteit.

Op Walcheren is relatief veel geïnvesteerd in caravans. Op ruim veertig procent van de bedrijven zijn caravans aanwezig.

De post overige investeringen (veertien procent van de totale investeringen) heeft vooral betrekking op de aanschaf van grasmaaiers, de aanleg van beplanting en van parkeergelegenheden. Deze voorzieningen zijn goed voor bijna drie kwart van de totale uitgaven voor de overige investeringen.

5.3 Kosten

De jaarlijkse kosten die de exploitatie van een kampeergelegenheid met zich meebrengt, zijn onderverdeeld in vaste en variabele kosten. Voor de arbeid, grotendeels verricht door de bedrijfshoofden en echtgenoten, zijn geen kosten in rekening gebracht.

De vaste kosten zijn bepaald aan de hand van de investeringen in de kampeergelegenheid, zoals die beschreven zijn in de vorige paragraaf. De vaste kosten worden dus gebaseerd op de aanschafwaarde.

Deze kosten bestaan uit afschrijving, rente en onderhoud. Voor de sanitaire voorzieningen geldt een percentage van dertien: afschrijving zeven procent, rente drie procent en onderhoud drie procent. Voor de nutsvoorzieningen en de overige investeringen

zijn de vaste kosten vastgesteld op elf procent van het geïnvesteerde bedrag. Dit percentage is samengesteld uit zes procent afschrijving, drie procent rente en twee procent onderhoud. Voor de caravans zijn de vaste kosten bepaald op tien procent van het geïnvesteerde bedrag wanneer de aanschaf voor 1980 lag. Bij aanschaf na die datum is een percentage van 22 gehanteerd. Ook voor de grond in gebruik als kampeerterrein zijn kosten in rekening gebracht. De hoogte daarvan is afhankelijk van het alternatief gebruik van die grond. Bij bedrijfsmatig gebruik voor akkerbouw of veehouderij is uitgegaan van f 1.000 grondkosten per hectare; voor tuinbouw is f 1.500 gerekend. Indien het alternatief gebruik niet bedrijfsmatig zou zijn geweest, bedragen de grondkosten f 200 per ha.

In tabel 5.2 is de procentuele verdeling van de vaste kosten per jaar over de verschillende posten aangegeven. De verdeling van de vaste kosten komt in grote lijnen overeen met die van de investeringen over de diverse posten.

Tabel 5.2 Procentuele verdeling van de vaste kosten per bedrijf per jaar naar aard

Vaste kosten	Gebied (tussen haakjes gemiddelde vaste kosten in guldens)			
	Schouwen-Duiveland (2.100)	Walcheren (3.500)	West Zeeuws-Vlaanderen (1.800)	alle gebieden (2.900)
Sanitaire voorzieningen	38	44	53	44
Nutsvoorzieningen	24	18	22	20
Caravans	12	23	-	18
Grond	7	6	13	7
Overige	19	9	12	11
Totaal	100	100	100	100

De variabele kosten zijn in tweeën gesplitst: de kosten voor de nutsvoorzieningen en de overige variabele kosten. Onder de eerste kosten vallen: gas, water, elektriciteit, reinigingsrechten en verontreinigingsheffing. Bij veel respondenten waren deze gegevens niet voorhanden en moesten worden geschat. Als basis dienden de bedrijven die wel over gegevens beschikten. De overige variabele kosten bestaan onder andere uit: schoonmaakartikelen, leges voor aanvraag vrijstellingen, toeristenbelasting, advertenties en lidmaatschappen.

Van de variabele kosten voor nutsvoorzieningen is zeventig procent voor gas, elektriciteit en water. Binnen de overige variabele kosten vergt de post toeristenbelasting 56 procent. Deze belasting, die meestal vijftig cent per persoon per overnachting bedraagt, wordt doorberekend in de tarieven en dus direct doorberekend aan de kampeerders. De andere posten binnen de overige variabele kosten zijn goed voor elk zes à twaalf procent.

In tabel 5.3 is de procentuele verdeling gegeven van de totale kosten in 1986 naar vaste en variabele kosten.

Tabel 5.3 Procentuele verdeling van de totale kosten in 1986 per bedrijf naar aard

Kosten	Gebied (tussen haakjes gemiddelde totale kosten in guldens)			
	Schouwen-Duiveland (3.800)	Walcheren (6.500)	West Zeeuws-Vlaanderen (3.200)	alle gebieden (5.200)
Vaste kosten	55	54	56	56
Var.kosten, waarvan:				
- nutsvoorzieningen	26	23	22	23
- overige	19	23	22	21
Totaal	100	100	100	100

5.4 Bruto-opbrengsten

Bij het bepalen van de jaarlijkse opbrengsten uit de kampeergelegenheid is onderscheid gemaakt naar opbrengsten van de seizoenplaatsen (of jaarplaatsen), de toeristische plaatsen en de verhuur van caravans (tabel 5.4). In de opbrengsten is ook de toeristenbelasting opgenomen.

Op Walcheren ligt de gemiddelde bruto-opbrengst met bijna f 16.000 duidelijk het hoogst. Het verschil met Schouwen-Duiveland is terug te voeren op de capaciteit van de terreinen. Omgekeerd naar het aantal kampeerplaatsen, liggen de opbrengsten niet ver uit elkaar. Bij deze berekening wordt het aantal kampeerplaatsen gelijk gesteld aan het maximaal toegestane aantal kampeermiddelen. Op Schouwen-Duiveland bedraagt de bruto-opbrengst dan ongeveer f 1.200 per kampeerplaats per jaar; op Walcheren is dit f 1.130. Zowel de totale bruto-opbrengst als de opbrengst per kampeerplaats in Zeeuws-Vlaanderen blijven hierbij achter. Per kampeerplaats ligt de bruto-opbrengst daar op f 650. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door de lagere bezetting van de terreinen in West Zeeuws-Vlaanderen en anderzijds door de lagere tarieven.

Een verdeling naar de hoogte van de opbrengsten laat ook duidelijk zien dat de kampeerbedrijven op Walcheren over het algemeen de hoogste opbrengsten behalen. Op 57 procent van de bedrijven ligt de bruto-opbrengst boven de f 15.000. Voor Schouwen is dit zeventien procent, terwijl in Zeeuws-Vlaanderen daar geen enkel bedrijf boven komt.

In tabel 5.4 valt op dat op Schouwen-Duiveland, in tegenstelling tot de andere gebieden, de meeste inkomsten uit de verhuur van seizoen(jaar)plaatsen komen. Meer dan de helft van de beschikbare plekken wordt in dit gebied dan ook verhuurd als seizoenplaats.

Tabel 5.4 Procentuele verdeling van de bruto-opbrengst per bedrijf in 1986 naar vorm van verhuur

Verhuur	Gebied (tussen haakjes gemiddelde bruto-opbrengst in guldens)			
	Schouwen-Duiveland (9.900)	Walcheren (15.800)	West Zeeuws-Vlaanderen (6.700)	alle gebieden (12.600)
Seizoenplaatsen	58	20	17	29
Toeristische plaatsen	30	60	82	54
Caravans	12	20	1	17
Totaal	100	100	100	100

Een dergelijke plek brengt op Schouwen gemiddeld f 1.280 per jaar op. Op Walcheren is dit f 1.220, terwijl in Zeeuws-Vlaanderen een seizoenplaats f 950 binnenbrengt. Deze opbrengsten komen vrijwel overeen met de gehanteerde tarieven per seizoenplaats.

De gemiddelde bruto-opbrengst per jaar van een toeristische plek bedraagt, wanneer de caravanverhuur niet meegerekend wordt, zowel op Schouwen als op Walcheren f 930. Voor Zeeuws-Vlaanderen is dit f 610.

Per huurcaravan is de opbrengst op Schouwen en Walcheren circa f 2.400. In Zeeuws-Vlaanderen is de caravanverhuur te verwaarlozen. De caravans voor de verhuur nemen ook een plek in op het terrein en tellen dus mee voor het aantal kampeermiddelen dat geplaatst mag worden. Deze caravans worden aan verschillende kampeersplaatsen verhuurd en de opbrengsten van de verhuur kunnen dus gerekend worden tot de opbrengsten uit de toeristische plaatsen. Voor Schouwen en Walcheren betekent dit dat de opbrengst per toeristische standplaats (dus inclusief de caravans) f 1.120 bedraagt.

De opbrengst van een toeristische standplaats is een combinatie van de bezettingsgraad en de tarieven voor deze plaatsen. De gegevens uit de enquête boden geen houvast om rechtstreeks iets te kunnen zeggen over de bezetting van de terreinen. Via de opbrengsten en de tarieven kan daar evenwel enig zicht op worden gekregen. Om vergelijkbare tarieven te verkrijgen is aan de geïnterviewden gevraagd wat ze voor één overnachting rekenen van een gezin met auto en tent/caravan. Er is uitgegaan van gemiddeld drie personen die in de helft van de gevallen gebruik maken van een elektriciteitsaansluiting. Het tarief is inclusief de toeristenbelasting.

Op Schouwen-Duiveland rekenen de kampeerboeren een tarief dat varieert van f 14 tot f 21. Gemiddeld ligt het op f 17. Het tarief dat op Walcheren in rekening wordt gebracht, ligt tussen de f 15 en f 28, met een gemiddelde van f 20. In Zeeuws-Vlaanderen bevindt zich de overnachtingsprijs tussen f 12 en f 20. Gemiddeld komt deze op f 16.

Hiervoor is aangegeven dat een toeristische plek, exclusief caravanverhuur, op Schouwen en Walcheren gemiddeld f 930 opbrengt en in Zeeuws-Vlaanderen f 610. Bij de gehanteerde tarieven betekent dit dat zo'n plek op Schouwen gemiddeld bijna acht weken is bezet. Voor Walcheren is dit bijna zeven weken en in Zeeuws-Vlaanderen is een toeristische plek bij deze benadering circa vijf weken bezet. Dit berekenende aantal weken is een gemiddelde over het totale kampeerseizoen.

Uit de gesprekken is naar voren gekomen dat de bezetting in het hoogseizoen niets te wensen over laat: de meeste kampeergelegenheden zijn ongeveer vijf van de zes weken hoogseizoen volledig bezet. Voor en na deze periode neemt de bezetting meestal snel af. De opbrengsten moeten dus voor een belangrijk deel komen uit het hoogseizoen.

5.5 Arbeidsopbrengst

5.5.1 Uitkomsten per gebied

Het verschil tussen de kosten (vaste en variabele: paragraaf 5.3) en de bruto-opbrengsten (paragraaf 5.4) is de arbeidsopbrengst (tabel 5.5); deze geeft de hoogte van de beloning weer van het werk dat verricht wordt op de kampeergelegenheid.

De arbeidsopbrengst bedraagt gemiddeld voor alle kampeergelegenheden f 7.400. Daar staan 275 arbeidsuren tegenover. Een vergoeding derhalve van f 27 per uur. Een bedrag dat overeenkomt met de uurvergoeding die berekend wordt voor de handenarbeid van de ondernemer in de LEI-boekhouding. Deze loonkosten zijn berekend op basis van de CAO in de landbouw (in 1985/86 f 27,84 per uur). De uurvergoeding voor het werk op de kampeergelegenheden in West Zeeuws-Vlaanderen blijft met f 16 achter bij die van de twee andere gebieden.

Tabel 5.5 *Overzicht van bedrijfseconomische kengetallen in 1986 (kosten en opbrengsten per bedrijf in guldens)*

	Gebied			
	Schouwen-Duiveland	Walcheren	West Zeeuws-Vlaanderen	alle gebieden
Bruto-opbrengst	9.900	15.800	6.700	12.600
Vaste kosten	2.100	3.500	1.800	2.900
Variabele kosten	1.700	3.000	1.400	2.300
Arbeidsopbrengst	6.100	9.300	3.500	7.400

De arbeidsopbrengst per gewerkt uur (van de ondernemer en de gezinsleden) in de landbouw - bij volledige honorering van de beloningsaanspraken van het kapitaal - bedroeg voor 1985/86 ruim f 16. Ook in de vier jaar daarvoor lag de uurvergoeding rond de f 16. Voor alle akkerbouwbedrijven is de beloning gemiddeld over vijf jaar per gewerkt uur f 24; op de kleinere akkerbouwbedrijven ruim f 13.

Over het algemeen geldt dus dat de kampeertak een hogere arbeidsopbrengst per uur oplevert dan de landbouwactiviteiten.

5.5.2 Resultaten naar omvang van de kampeergelegenheid

Het is duidelijk dat kosten en opbrengsten in belangrijke mate samenhangen met de omvang van de kampeergelegenheid. De omvang of capaciteit van de kampeergelegenheid wordt bepaald door

Tabel 5.6 *Overzicht van bedrijfseconomische kengetallen in 1986 naar omvang van de kampeergelegenheid (bedragen in guldens per bedrijf; n = aantal bedrijven)*

	Aantal kampeerplaatsen			
	3 t/m 5 (n=14)	6 t/m 10 (n=31)	11 t/m 15 (n=51)	alle kampeer- gelegenheden (n=96)
Investerings	11.500	17.500	26.400	21.400
Bruto-opbrengst	5.900	9.500	16.300	12.600
Vaste kosten	1.500	2.300	3.600	2.900
Variabele kosten	1.200	1.700	3.000	2.300
Arbeidsopbrengst	3.200	5.500	9.700	7.400

het maximaal aantal kampeermiddelen dat in 1986 is toegestaan. In tabel 5.6 is een aantal bedrijfseconomische kengetallen weergegeven naar omvang van de kampeergelegenheid.

De arbeidsopbrengst stijgt met de toeneming van de omvang van de kampeergelegenheid relatief sneller dan de bruto-opbrengst. Dit wordt veroorzaakt doordat de kosten minder snel toenemen dan de bruto-opbrengst. Er is bij kampeergelegenheden op agrarische bedrijven in Zeeland dus sprake van een schaalvoordeel bij grotere bedrijfsomvang, zij het in beperkte mate.

Bij de interpretatie van de cijfers in tabel 5.6 is het goed te bedenken dat van de veertien bedrijven met vijf of minder kampeermiddelen er elf op Schouwen-Duiveland liggen. Van de 31 kampeergelegenheden met een omvang van zes tot en met tien middelen ligt 94 procent op Schouwen-Duiveland en in West Zeeuws-Vlaanderen. De 51 grotere kampeergelegenheden zijn bijna allemaal (92 procent) te vinden op agrarische bedrijven op Walcheren.

De hoge uurvergoeding (f 35) voor het werk op de kleinere kampeergelegenheden is te danken aan het gemiddeld lage aantal arbeidsuren. Het gaat hier vooral om kampeergelegenheden op Schouwen-Duiveland. Veel van de beschikbare plaatsen worden daar verhuurd als seizoenplaats (zie ook paragraaf 4.4).

De indeling naar omvang van de kampeergelegenheid geeft de mogelijkheid om een raming te maken van de arbeidsopbrengst bij een inperking van het aantal kampeermiddelen tot een maximum van tien. In het voorontwerp van Wet op de openluchtrecreatie is dit aantal het maximum waarvoor vrijstelling kan worden verleend. Bij de raming wordt uitgegaan van een gelijkblijven op korte termijn van de vaste kosten op de 51 bedrijven, waar nu meer dan tien kampeermiddelen zijn toegestaan. Voor deze 51 bedrijven zou een beperking tot tien kampeermiddelen leiden tot een daling van de arbeidsopbrengst van gemiddeld f 9.700 per jaar tot f 5.400.

Daarnaast veroorzaakt inkrimping van het aantal kampeermiddelen ook kapitaalverlies. Een deel van de voorzieningen die zijn aangebracht op het terrein raakt immers overbodig. Voor de 51 bedrijven is dit verlies geraamd op circa f 400.000. Dit bedrag is gebaseerd op de historische aanschafwaarde en is exclusief een vergoeding voor de eigen arbeid van de ondernemer en zijn gezinsleden bij de aanleg van de voorzieningen. Inclusief deze arbeid komt de raming van het kapitaalverlies op f 500.000.

5.5.3 Ligging ten opzichte van zee en/of meer

In hoofdstuk 2 is de ligging van de bedrijven tot strand/zee/meer aangegeven. Tijdens de enquête werd er een aantal malen op gewezen, vooral op Walcheren, dat de afstand tot het "water" belangrijk is voor de bezetting en daarmee voor de opbrengsten. Kuik (1983) heeft daar in zijn onderzoek ook aandacht aan besteed: de kampeergelegenheden dicht bij de kust haalden een hogere arbeidsopbrengst.

Ook in dit onderzoek is op deze relatie ingegaan. De grens tussen dicht bij het "water" en verder daar vanaf is gelegd bij twee kilometer. Bij de vergelijking van de twee groepen bedrijven is gekeken of ze in omvang (aantal middelen) ongeveer even groot zijn. Voor Zeeuws-Vlaanderen bleek een zinvolle indeling tussen dichtbij en veraf tot het water niet mogelijk en daarom is dit gebied niet in de vergelijking betrokken.

Het verschil in arbeidsopbrengst tussen beide groepen op Schouwen-Duiveland is te verwaarlozen. Op Walcheren is er echter wel een aanzienlijk verschil. Voor de kampeergelegenheden dicht bij de kust ligt de gemiddelde arbeidsopbrengst op f 11.200; voor de terreinen op grotere afstand is dit f 8.600. Het verschil is voor een deel toe te schrijven aan het iets hogere tarief (circa f 100) voor seizoenplaatsen en de aanwezigheid van gemiddeld iets meer seizoenplaatsen op de kampeergelegenheden dicht bij het water. Belangrijker zijn echter de hogere opbrengsten van de toeristische plaatsen van de kampeerbedrijven dicht bij de kust. De tarieven van deze plaatsen op beide groepen bedrijven ontlopen elkaar niet veel, zodat de bezetting van de kampeergelegenheden dichter bij het water beter zal zijn geweest dan van de kampeerterreinen op een afstand van meer dan twee km van de kust. Voor Walcheren is nagegaan of bedrijven gelegen op één km of minder van de kust hogere arbeidsopbrengsten behalen dan de op één tot twee km gelegen bedrijven. Dit blijkt nauwelijks het geval te zijn.

5.6 Belang van kampeerinkomsten

Aan de geïnterviewden is gevraagd welk percentage van het totale inkomen afkomstig is uit de kampeergelegenheid (tabel 5.7). De beantwoording van deze vraag viel voor de meesten van hen niet mee; omdat gegevens over andere inkomsten, berekend op

Tabel 5.7 Procentuele verdeling van de bedrijven naar aandeel van de kampeerinkomsten in het totale inkomen

Kampeerinkomsten in procenten van het totale inkomen	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	alle ge- bieden
tot 15	28	10	60	23
15 - 25	24	35	20	29
25 en meer	24	46	13	34
onbekend	24	9	7	14
Totaal	100	100	100	100

dezelfde manier als die uit de kampeergelegenheid, meestal niet voor handen waren. Verder spelen de sterk schommelende inkomsten in de akkerbouw een rol. De verdeling van de bedrijven naar aandeel van het inkomen uit de kampeergelegenheid in het totale inkomen geeft dan ook niet meer dan een globale indruk van de betekenis van de kampeertak op de landbouwbedrijven.

Een derde van de respondenten schat het inkomen uit de kampeergelegenheid op meer dan een kwart van het totale inkomen. Voor Walcheren geldt dit zelfs voor 46 procent van de kampeerboeren. Op de vraag hoe belangrijk zij het inkomen uit de kampeergelegenheid achten, zei ruim de helft van de respondenten dat dit belangrijk tot zeer belangrijk is. Het zal, gezien de landbouwkundige structuur, geen verbazing wekken dat dit het sterkst geldt voor de kampeerboeren op Walcheren: voor 73 procent is dat inkomen belangrijk. Op Schouwen-Duiveland ligt het percentage op 38 en in Zeeuws-Vlaanderen op 27.

De respondenten die het inkomen uit de kampeergelegenheid belangrijk vinden, zijn op een aantal punten vergeleken met hen die aan dat inkomen minder belang hechten. Voor de kampeerboeren die de kampeerinkomsten belangrijk vinden geldt dat:

- een groot deel van hun totale inkomen uit de kampeergelegenheid komt: van twintig tot veertig procent;
- de arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid hoog is;
- hun landbouwbedrijf een geringe omvang en oppervlakte heeft;
- er gemiddeld veel arbeidsuren in de kampeergelegenheid worden gestoken.

Deze samenhangen gelden voor zowel de kampeerboeren op Schouwen als op Walcheren. Ze gaan in grote lijnen ook op voor die in Zeeuws-Vlaanderen, maar de groep respondenten die het inkomen belangrijk vindt, bestaat daar slechts uit vier personen.

Het verschil in arbeidsopbrengst op Schouwen tussen beide groepen wordt enerzijds veroorzaakt doordat de kampeerboeren die het inkomen uit de kampeergelegenheid belangrijk vinden meer kampeermiddelen mogen plaatsen en anderzijds door een beter resultaat per kampeermiddel.

De betere resultaten van de respondenten op Walcheren die de kampeerinkomsten belangrijk vinden, zijn niet toe te schrijven aan de capaciteit van de kampeergelegenheden, maar hangen wellicht samen met een betere bezetting.

Uit bovenstaande zou afgeleid kunnen worden dat op de kleinere landbouwbedrijven betere resultaten uit de kampeergelegenheden worden behaald dan op de grotere bedrijven. Om te zien of dit klopt, is de arbeidsopbrengst op de bedrijven met een productie-omvang beneden de 110 sbe vergeleken met die op de bedrijven met een grotere omvang.

De arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid op de landbouwbedrijven met een omvang onder de 110 sbe ligt circa f 1.100 hoger dan op de grotere bedrijven. Dit verschil wordt hoofdzake-

lijk veroorzaakt door de hoge gemiddelde arbeidsopbrengst (circa f 11.000) op de kleinere landbouwbedrijven op Walcheren. Voor de bedrijven op Walcheren groter dan 110 sbe is de opbrengst ongeveer f 8.500. De afstand tot de kust zal hierin een rol spelen: gemiddeld liggen de kleinere landbouwbedrijven het dichtst bij de kust.

5.7 Investerings en opbrengsten overige recreatie

In hoofdstuk 2 is vermeld dat op 45 procent van de kampeerb企业 inkomsten voorkomen uit andere recreatie-activiteiten. Dit betreft voornamelijk de verhuur van gemeubileerde kamers en/of zomerhuisjes aan vakantiegasten. Gemeubileerde kamers worden door vijftien respondenten, bijna alle op Walcheren, verhuurd met een gemiddelde van twee kamers. Zomerhuisjes worden door twintig geïnterviewden verhuurd met een gemiddelde van 2,3 huisjes per verhuurder. Ruim de helft van deze zomerhuisjes bevindt zich op Walcheren.

Andere activiteiten in deze sfeer komen weinig voor. Vijf geënquêteerden verhuren ruimten voor de stalling van boten en/of caravans en twee respondenten verhuren strandhuisjes.

Van in totaal 32 geïnterviewden is bekend hoeveel geïnvesteerd is in de overige recreatie-activiteiten. In de loop der tijd hebben zij voor circa f 20.000 geïnvesteerd. Een bedrag dat in de buurt ligt van de gemiddelde totale investering in de kampeergelegenheden (f 21.400). Het grootste deel van de geldmiddelen is gestoken in zomerhuisjes: ruim zeventig procent.

Deze recreatie-activiteiten leverden in 1986 een gemiddelde bruto-opbrengst op van f 5.400. Dit bedrag geldt voor de respondenten die een opgave hebben gedaan. Van circa tien procent is het niet bekend. Per gebied lopen de bruto-opbrengsten nogal uiteen: van f 4.300 op Walcheren tot f 9.300 in Zeeuws-Vlaanderen.

Hoewel op deze gemiddelde opbrengsten de kosten nog in mindering moeten worden gebracht, betekenen ze toch een aardige bijdrage aan de inkomsten. Wanneer veertig procent van de totale bruto-opbrengst in rekening wordt gebracht als kosten, resteert een gemiddelde arbeidsopbrengst van circa f 3.200. Dit is ongeveer 44 procent van de arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid op deze bedrijven.

5.8 Conclusies

Om de rentabiliteit van de kampeergelegenheid weer te geven is uitgegaan van de arbeidsopbrengst. Deze geeft de vergoeding weer voor het werk dat het gezin, meestal het bedrijfshoofd en zijn echtgenote, verricht op de kampeergelegenheid. Deze opbrengst bedroeg in 1986 gemiddeld f 7.400: een vergoeding voor 275 arbeidsuren. Dit betekent een beloning van f 27 per uur, hetgeen gunstig afsteekt bij de uurvergoeding van landbouwkundige activiteiten.

De gemiddelde arbeidsopbrengst varieert van ruim f 3.000 per jaar op de kleine kampeergelegenheden tot bijna f 10.000 op de grotere.

De arbeidsopbrengst is het saldo van de bruto-opbrengst en de kosten. De bruto-opbrengst ligt op f 12.600, waarvan circa zeventig procent afkomstig is uit de verhuur van toeristische standplaatsen (inclusief caravans) en ongeveer dertig procent uit de verhuur van seizoenplaatsen. De gemiddelde jaarlijkse totale kosten komen op f 5.200. De grootste helft zijn vaste kosten, die voor een belangrijk deel bestaan uit afschrijving en rente voor de sanitaire voorzieningen (toiletgebouw). Meer dan de helft van de variabele kosten bestaat uit kosten voor nutsvoorzieningen (onder andere gas, water en elektriciteit).

Het belang van de inkomsten uit de kampeergelegenheid blijkt uit het aandeel daarvan in het totale inkomen. Voor een derde deel van de kampeerboeren is dit aandeel tenminste een kwart. Verder zei ruim de helft van de geïnterviewden de inkomsten uit de kampeergelegenheid belangrijk tot zeer belangrijk te vinden, hetgeen vooral geldt voor degenen met een relatief klein landbouwbedrijf. Op deze bedrijven worden over het algemeen ook iets hogere arbeidsopbrengsten behaald.

Naast de inkomsten uit de kampeergelegenheid komen op 45 procent van de kampeerbedrijven inkomsten uit overige recreatie-activiteiten voor, zoals de verhuur van zomerhuisjes en kamers. Uitgaande van eenzelfde opbrengsten-kosten verhouding voor deze vorm van verhuur als voor de kampeergelegenheid, betekent dit voor deze categorie aanbieders een extra arbeidsopbrengst van gemiddeld f 3.200 in 1986.

6. Plannen en verwachtingen

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de plannen en verwachtingen van de geënquêteerden met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling en mogelijke verdere uitbouw van het kamperen en van andere activiteiten op recreatief gebied. Aan de orde komen:

- de kampeergelegenheden op agrarische bedrijven en het agrarisch inkomen in de komende tien jaar;
- plannen ten aanzien van de kampeergelegenheid en andere activiteiten op recreatief gebied;
- de mogelijke gevolgen van de uitvoering van de plannen voor het agrarisch bedrijf;
- de animo om zich volledig op de recreatie toe te leggen;
- de door respondenten verwachte ontwikkeling van het kamperen op agrarische bedrijven.

6.2 Verwacht inkomen uit agrarisch bedrijf

Ruim een kwart van de geënquêteerden is van mening dat hun agrarisch bedrijf, afgezien van de inkomsten uit de kampeertak, in de huidige vorm en omvang de komende tien jaar voldoende middelen van bestaan zal opleveren (tabel 6.1). Bijna hetzelfde aantal acht de kans op voldoende inkomen uit het agrarisch bedrijf twijfelachtig en de overigen (44 procent) voorzien dat het inkomen uit het agrarisch bedrijf de komende tien jaar ontoereikend zal zijn om van te kunnen rondkomen.

Tabel 6.1 Procentuele verdeling van de respondenten naar verwachting ten aanzien van het inkomen uit het agrarisch bedrijf de komende tien jaar

Inkomen uit agrarisch be- drijf in toe- komst voldoende?	Gebied			
	Schouwen- Duiveland	Walcheren	West Zeeuws- Vlaanderen	alle ge- bieden
Ja	30	19	47	27
Twijfelachtig	35	27	20	28
Nee	35	52	33	44
Geen mening	-	2	-	1
Totaal	100	100	100	100

In West Zeeuws-Vlaanderen ziet men de toekomst het minst somber tegemoet, want 47 procent van de respondenten denkt dat een voldoende inkomen uit het bedrijf haalbaar zal zijn. Op Walcheren heeft men op dit punt duidelijk minder vertrouwen in de toekomst.

Van de 69 respondenten die twifelen of hun inkomen uit het agrarisch bedrijf de komende tien jaar voldoende zal zijn of in die periode een onvoldoende inkomen verwachten, is 96 procent van mening dat de inkomsten uit de kampeergelegenheid de komende jaren nodig zullen zijn om een voldoende inkomen te verwerven.

6.3 Plannen op recreatief gebied

6.3.1 Uitbreiding van het aantal kampeermiddelen

De geïnterviewden is gevraagd naar hun plannen met betrekking tot de omvang van hun kampeergelegenheid, waarbij geen rekening is gehouden met overheidsbeperkingen. Voor uitbreiding van de capaciteit voelt men het meest in West Zeeuws-Vlaanderen en het minst op Walcheren.

In tabel 6.2 is de animo om uit te breiden uitgezet tegen de mate waarin men afhankelijk is van het inkomen uit de kampeergelegenheid. Van degenen met een inkomen dat voor een kwart en meer bestaat uit de inkomsten van de kampeergelegenheid, zou 82 procent wel willen uitbreiden. Van de kampeerboeren voor wie het kampeerinkomen van minder betekenis is (onder de vijftien procent), voelt 64 procent voor uitbreiding van de capaciteit.

Gezien het vermelde in de voorgaande paragraaf zal het geen verwondering wekken, dat ruim drie kwart van de respondenten die de komende tien jaar een onvoldoende inkomen uit hun bedrijf verwachten voornemens is, als de mogelijkheid zich zou voordoen, de capaciteit van de kampeergelegenheid uit te breiden. Van degenen die meer vertrouwen hebben in de financiële toekomstmogelijkheden van hun landbouwbedrijf (26 geïnterviewden) wil, indien mogelijk, 61 procent de capaciteit vergroten.

Door bijna drie kwart van de respondenten die zeiden de omvang van hun kampeergelegenheid gelijk te willen houden, is als argument daartoe naar voren gebracht dat men de huidige omvang als de meest ideale ervaart. Als voordelen van de huidige omvang worden beschouwd: de hoeveelheid werk samenhangend met de kampeergelegenheid blijft beperkt; men voelt zich niet al te veel gebonden en de rentabiliteit is gunstig.

De overige respondenten brachten nadelen van vergroting naar voren, zoals: het verloren gaan van de overzichtelijkheid; het kamperen bij de boer zou bij vergroting van de capaciteit niet meer als kleinschalig kunnen worden beschouwd en het niet meer in gezinsverband aankunnen van de werkzaamheden.

Dat de affiniteit van de respondenten tot "het kamperen bij de boer" groot is, blijkt uit het gegeven dat slechts één onder-

vraagde te kennen heeft gegeven te willen stoppen met de kampeer-gelegenheid en dat niemand denkt aan inkrimpen van de capaciteit.

Tabel 6.2 Procentuele verdeling van de respondenten naar plannen voor de omvang van het kampeerterrein, regio, kampeerinkomen en agrarische inkomensverwachting

	Plannen voor omvang kampeerterrein			
	uitbreiden	gelijkhouden	beëindigen	totaal
Gebied				
Schouwen-Duiveland	72	24	4	100
Walcheren	69	31	-	100
W. Z.-Vlaanderen	87	13	-	100
Inkomen uit kampeer-gelegenheid				
tot 15%	64	31	5	100
15-25%	68	32	-	100
25% en meer	82	18	-	100
onbekend	77	23	-	100
Inkomen uit agrarisch bedrijf in toekomst voldoende?				
ja	61	35	4	100
twijfelachtig	70	30	-	100
nee	81	19	-	100
geen mening	100	-	-	100
Alle respondenten	73	26	1	100

6.3.2 Gewenste uitbreiding van het aantal kampeermiddelen

Aan degenen die de capaciteit zouden willen uitbreiden, is gevraagd tot hoeveel plaatsen men de kampeergelegenheid zou willen vergroten, waarbij is uitgegaan van een overheid die geen beperkingen oplegt.

Van degenen die een aantal hebben genoemd (63), wil bijna drie kwart maximaal 25 plaatsen exploiteren. Deze groep is veelal van mening dat het kamperen bij de boer kleinschalig dient te blijven, waarbij velen tevens benadrukten dat men ook in de toekomst op de eerste plaats boer wil zijn en blijven. Vooral op Schouwen-Duiveland is men voorstander van kleinschalige kampeergelegenheden. Van invloed op deze mening zou kunnen zijn, dat de gemeenten hier een terughoudender beleid voeren met betrekking

tot het aantal plaatsen per agrarisch bedrijf dan in de beide andere gebieden.

Onder de respondenten zijn er drie, die honderd of meer kampeerplaatsen zouden willen verhuren met het oogmerk zo te komen tot een professionele kampeergelegenheid. Voor de berekening van de hierna volgende gemiddelden zijn zij buiten beschouwing gelaten. De overige zestig geïnterviewden mogen bij topdrukte gemiddeld elf kampeermiddelen plaatsen en zouden dit aantal graag opgevoerd zien tot gemiddeld 24, gedurende het hele seizoen.

De uitbreidingswensen hangen samen met de huidige omvang. Naarmate men minder kampeerplaatsen exploiteert, zijn de wensen voor de toekomst bescheidener. Een geleidelijke groei geniet bij velen kennelijk de voorkeur (tabel 6.3).

Tabel 6.3 Respondenten naar huidig aantal kampeerplaatsen en het gewenste aantal

Huidige aantal plaatsen (incl. extra plaatsen hoogseizoen en piekopvang)	Gewenste aantal plaatsen *)							
	10 en minder	15	20	25	26 t/m 50	51 en meer	weet het niet	to-taal
3	3	-	-	-	-	-	-	3
5	2	2	-	-	-	1	-	5
9	1	1	-	-	-	-	1	3
10	11	3	1	3	4	-	-	22
12	-	2	1	-	-	-	-	3
15	1	2	6	7	9	3	6	34
Totaal	18	10	8	10	13	4	7	70

*) Exclusief extra plaatsen in hoogseizoen en piekopvang.

6.3.3 Reden om de kampeergelegenheid uit te breiden

Bijna twee derde van de geënquêteerden ziet in uitbreiding van de kampeergelegenheid een middel het inkomen te verhogen. Deze beweegreden speelt in Zeeuws-Vlaanderen een duidelijk grotere rol dan op Schouwen-Duiveland (77 en 52 procent). Dertien procent van de respondenten bracht naar voren dat uitbreiding van de kampeergelegenheid een verhoging van de rentabiliteit zou betekenen en vijf geïnterviewden stelden dat een verhoogd inkomen uit de kampeergelegenheid een te verwachten dalend inkomen uit het agrarisch bedrijf zou kunnen compenseren.

Nader bekeken is de groep die streeft naar meer dan 25 kampeerplaatsen (zeventien). De meesten (tien) van hen willen dit vooral om het inkomen te vergroten. Een viertal acht de perspec-

tieven voor het landbouwbedrijf beneden de maat. Wanneer men de groep van zeventien op een aantal punten vergelijkt met de groep die ten aanzien van de toekomstige omvang van de kampeergelegenheid minder hoge wensen heeft, blijken er nauwelijks verschillen te zijn. Zowel de arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid, als het inkomensgedeelte uit het agrarisch bedrijf, als de verwachting voor het toekomstig inkomen uit het agrarisch bedrijf zijn voor beide groepen ongeveer gelijk. De conclusie lijkt gewettigd, dat de uitbreidingsdrang vooral is gestoeld op de gedachte dat in Zeeland de recreatie in de toekomst meer perspectief biedt dan de land- en tuinbouw.

6.3.4 Investeringsplannen voor de kampeergelegenheid

Een derde van de respondenten bleek op het moment van de enquête voornemens te zijn op korte termijn te investeren in de kampeergelegenheid. Op Schouwen-Duiveland is de investeringslust het grootst en op Walcheren het kleinst (41 en 29 procent). Verder blijken kampeerboeren met een relatief lage of juist hoge arbeidsopbrengst uit de kampeergelegenheid minder vaak investeringsplannen te hebben dan boeren met een opbrengst rond het gemiddelde. De eerste groep is waarschijnlijk niet uit op vergroting van de inkomsten uit de kampeergelegenheid en de tweede groep is mogelijk tevreden met het bereikte resultaat (tabel 6.4).

Tabel 6.4 Procentuele verdeling van de respondenten naar investeringsplannen, regio en arbeidsopbrengst

	Investeringsplannen		
	wel	geen	totaal
Gebied			
Schouwen-Duiveland	41	59	100
Walcheren	29	71	100
W. Zeeuws-Vlaanderen	33	67	100
Arbeitsopbrengst uit kampeergelegenheid			
tot 5.000 gld.	29	71	100
5.000 - 10.000 gld.	46	54	100
10.000 gld. en meer	17	83	100
Alle respondenten	33	67	100

Men is vooral van plan te investeren in de sanitaire voorzieningen op het kampeerterrein. Twee derde van de respondenten met investeringsplannen heeft ideeën in deze richting. Negen van hen denken aan vrij forse investeringen en dertien aan investeringen met een beperkte omvang.

Reeds eerder in het rapport is naar voren gekomen dat van de 45 bedrijfshoofden van vijftig jaar of ouder zestig procent een opvolger heeft. De opvolgers zullen naar verwachting na de overneming van het agrarisch bedrijf vrijwel allemaal ook de kampeergelegenheid blijven exploiteren. Van deze categorie bedrijfshoofden heeft veertig procent plannen om in de kampeergelegenheid te investeren. Van de veertien bedrijfshoofden zonder opvolger zeiden er dertien geen investeringsplannen te hebben, hetgeen in de lijn der verwachting ligt.

Men zou zich kunnen afvragen of er wellicht een samenhang bestaat tussen voorgenomen investeringen en het verwachten van een verruiming door de gemeenten van het aantal kampeermiddelen met vrijstelling. Eén op de vijf geïnterviewden met investeringsplannen blijkt inderdaad op deze wijze te willen anticiperen op een mogelijk soepeler vrijstellingsbeleid. Regionale verschillen zijn op dit punt niet naar voren gekomen.

6.3.5 Plannen voor andere recreatie-activiteiten

Slechts vijf respondenten bleken op het moment van de enquête afgeronde plannen te hebben ten aanzien van het beginnen met andere vormen van recreatie of het uitbreiden van bestaande voorzieningen. Het gaat daarbij vooral om de bouw van zomerhuisjes, appartementen en boten- en/of caravanstallingen.

6.4 Gevolgen uitbreiding kampeergelegenheid voor het agrarisch bedrijf

Van de geïnterviewden die te kennen hebben gegeven hun kampeer capaciteit te willen vergroten, verwacht ruim twintig procent dat dit gevolgen voor het agrarisch bedrijf zou kunnen hebben.

Van de drie respondenten die lieten blijken te streven naar een kampeergelegenheid met honderd of meer plaatsen, zeiden er twee dat uitvoering van dit plan de beëindiging van het agrarisch bedrijf zou betekenen; de derde respondent ziet alleen de oppervlakte van zijn agrarisch bedrijf teruglopen.

Van degenen die 25 plaatsen als maximum beschouwen, verwacht elf procent dat de uitbreiding gevolgen zal hebben voor het agrarisch bedrijf; van hen die tot maximaal vijftig plaatsen zouden willen gaan, geeft 38 procent dit aan. Als gevolg is alleen de vermindering van de oppervlakte cultuurground genoemd. De kampeerboeren die voelen voor uitbreiding van het aantal kampeermiddelen verwachten dus bij verwezenlijking van hun wensen dat de combinatie van landbouw en kamperen op één bedrijf geen moeilijkheden zal opleveren, zoals dat ook nu meestal geen probleem vormt.

6.5 Volledig in de recreatie?

Bijna een kwart van alle geïnterviewden zou, indien mogelijk, zich volledig op de recreatie willen toeleggen, hetgeen in veel gevallen beëindiging van het agrarisch bedrijf inhoudt. De animo zich helemaal in de recreatie te begeven is op Walcheren en in West Zeeuws-Vlaanderen vrijwel gelijk. Op Schouwen-Duiveland is de belangstelling voor een volledig bestaan in de recreatie vrij beperkt (tabel 6.5).

Tabel 6.5 Procentuele verdeling van de respondenten naar de animo om zich volledig op recreatie toe te leggen, gebied en agrarische inkomensverwachting

	Animo		
	wel	geen	totaal
Gebied			
Schouwen-Duiveland	14	86	100
Walcheren	29	71	100
W. Zeeuws-Vlaanderen	27	73	100
Inkomen uit agrarisch bedrijf in toekomst voldoende?			
ja	19	81	100
twijfelachtig	19	81	100
nee	31	69	100
geen mening	-	100	100
Alle respondenten	24	76	100

Onder degenen die het toekomstig inkomen uit het agrarisch bedrijf niet toereikend achten, bestaat de meeste belangstelling om zich geheel aan de recreatie te wijden. Het verschil met het percentage voor de hele groep is echter niet spectaculair.

In paragraaf 6.3 is naar voren gekomen dat zeventien respondenten meer dan 25 kampeermiddelen op hun kampeerterrein zouden willen plaatsen. Van deze groep zouden er acht, waaronder de drie die over minstens honderd plaatsen op hun kampeerterrein zouden willen beschikken, zich volledig op de recreatie willen toeleggen.

Nagegaan is of de ondervraagden die zich in de recreatie willen begeven, wellicht in 1986 minder inkomen uit het agrarisch bedrijf hebben verworven dan degenen die daar niet voor voelen. Dat blijkt niet zo te zijn. Van de eerst genoemde categorie haalt

94 procent meer dan de helft van het inkomen uit het agrarisch bedrijf, tegen 85 procent van de boeren die zich niet volledig in de recreatie wensen te begeven.

De reden dat een groep kampeerboeren wel door zou willen gaan als recreatie-ondernemer is vooral van financiële aard. Het grootste aantal (zeventig procent) ziet in de recreatie zowel voor zichzelf als voor de kinderen betere toekomstmogelijkheden dan in de landbouw. De overigen voerden als reden aan dat ze het werken in de recreatiesector als plezierig ervaren.

Van de 73 geënquêteerden die er niet voor voelen zich helemaal in de recreatie te begeven, gaf zestig procent als reden voor deze afwijzing dat ze liever boer willen blijven. Het beperkt houden van de kampeergelegenheid, met alle voordelen daaraan verbonden, gaf negentien procent als argument voor het handhaven van de huidige situatie. De overigen worden weerhouden door hun leeftijd of hun gezondheid of door de hoge investeringen en risico's verbonden aan een dergelijke ommezwaai.

6.6 Toekomstig aantal kampeerboeren

Bijna de helft van de geënquêteerden verwacht in de toekomst een uitbreiding van het aantal agrariërs met een kampeergelegenheid; 43 procent denkt dat dit aantal gelijk zal blijven en slechts enkele verwachten een afnemings van het aantal (tabel 6.6).

Tabel 6.6 Procentuele verdeling van de respondenten naar hun verwachtingen over het aantal agrariërs met een kampeergelegenheid

Gebied	Aantal agrariërs met kampeergelegenheid				
	neemt toe	blijft gelijk	neemt af	geen mening	totaal
Schouwen-Duiveland	55	35	3	7	100
Walcheren	42	48	6	4	100
W. Z.-Vlaanderen	60	40	-	-	100
Totaal	49	43	4	4	100

Van de geïnterviewden die een toeneming voorzien van het aantal kampeerboeren in Zeeland, verwacht drie kwart dit op basis van de weinig rooskleurige vooruitzichten voor een aantal bedrijfstakken in de land- en tuinbouw. De overigen baseren hun verwachting op het gegeven dat "het houden" van kampeerders een aantrekkelijke bijverdienste kan zijn.

De dalende trend van het aantal agrarische bedrijven is voor vier respondenten de reden waarom ze een afnemng van het aantal bedrijven met een kampeergelegenheid voorzien.

Tot slot is er de vrij grote groep die denkt dat het aantal bedrijven met een kampeergelegenheid gelijk zal blijven. Zestig procent van deze groep is van mening dat agrariërs die voelen voor deze vorm van neveninkomsten en er in de gelegenheid toe zijn, inmiddels een kampeergelegenheid op hun bedrijf hebben ingericht; ruim een vijfde denkt dat de vrij hoge investeringen die momenteel gepaard gaan met het opzetten van een kampeergelegenheid een rem op het aantal zou kunnen zijn. De antwoorden van de overige respondenten draaien om het in evenwicht zijn van vraag en aanbod op dit gebied, en een overheid die het ontstaan van kampeergelegenheden op agrarische bedrijven in feite afremt door het stellen van hoge eisen aan de voorzieningen op de terreinen.

6.7 Conclusies

De meeste geïnterviewden (72 procent) hebben weinig vertrouwen in de inkomensmogelijkheden van hun agrarisch bedrijf voor de komende jaren en achten de kampeerinkomsten dan ook noodzakelijk voor het behalen van een voldoende inkomen.

Om de inkomsten uit de kampeergelegenheid te vergroten zou, indien mogelijk, drie kwart van de respondenten het aantal kampeerplaatsen willen uitbreiden. Veel kampeerboeren vinden dat de recreatie in Zeeland meer perspectief biedt dan de landbouw, maar de meeste geïnterviewden willen in de eerste plaats boer blijven.

Bijna de helft van de ondervraagden verwacht dat het aantal kampeerboeren in Zeeland in de toekomst nog zal stijgen. Een iets kleinere groep (43 procent) denkt dat het aantal gelijk zal blijven.

7. Slotbeschouwing

Het kamperen bij de boer staat al jaren volop in de belangstelling, hetgeen onder meer blijkt uit de vele onderzoeken die op dit terrein zijn verricht. Over het algemeen zijn daarbij de bedrijfs-economische aspecten onderbelicht gebleven. Met deze studie is getracht deze leemte aan te vullen. Een ander punt van aandacht vormt de invloed van agrarische bedrijven met een kampeergelegenheid op de ontwikkeling van de landbouw.

De resultaten van het onderzoek zijn grotendeels gebaseerd op een mondelinge enquête gehouden onder agrariërs in Zeeland met een hoofdberoepsbedrijf en een kampeergelegenheid waarop minimaal drie en maximaal vijftien kampeermiddelen mogen worden geplaatst.

In deze provincie wordt ruim zeven procent van de totale kampeercapaciteit gevormd door het kamperen bij de boer (Vaessen, 1985). Dit percentage is gebaseerd op de verleende vrijstellingen door de gemeenten. Vrijstellingen zijn ook verleend aan particulieren en aan "landbouwers" die niet of niet meer als zodanig zijn geregistreerd. Hun aandeel in deze zeven procent is echter beperkt.

Op circa vier procent van alle agrarische bedrijven in Zeeland is een kampeergelegenheid ingericht.

Gelet op het relatief kleine aantal agrarische bedrijven met een kampeerterrein en het geringe aandeel in de totale kampeercapaciteit is de grote aandacht voor deze vorm van recreatie opmerkelijk.

De interesse voor het kamperen bij de boer is voor een deel gevoed door de komst van de Kampeerwet. Op 21 december 1984 is deze wet in werking getreden. Het maximaal aantal kampeermiddelen voor het kamperen bij de boer is daarin vastgelegd op vijf (artikel 21). Daarnaast mogen er gedurende zes weken per seizoen vijf extra kampeermiddelen worden geplaatst (artikel 22b). In de op stapel staande Wet op de openluchtrecreatie zal het aantal kampeermiddelen waarvoor vrijstelling mag worden verleend waarschijnlijk uitkomen op tien voor het hele seizoen.

Voor de kampeerboeren in Zeeland die meer dan tien kampeermiddelen mogen plaatsen op hun terrein, betekent dit een beperking van de capaciteit van de kampeergelegenheid. De financiële resultaten worden in hoge mate bepaald door deze capaciteit. Inkrimping zal leiden tot een daling van de kampeerinkomsten. Daarnaast vindt kapitaalverlies plaats. Een deel van de voorzieningen die zijn aangebracht op het terrein raakt in feite overbodig en daarmee ook de investeringen die ermee gepaard zijn gegaan.

Het kamperen bij de boer raakt ook het werkterrein van de landbouworganisaties. Hun houding ten opzichte van dit verschijnsel is gewijzigd van afwijzend in gematigd positief. De afwijzende houding kwam voort uit de gedachte dat recreatie op een "nor-

maal" landbouwbedrijf eigenlijk niet thuishoort. Het zou de bedrijfsontwikkeling in de landbouw belemmeren. De langzaam veranderde houding is voor een deel toe te schrijven aan de problemen in een aantal landbouwsectoren. Deze noden tot het zoeken naar aanvullende of vervangende inkomstenbronnen. Het aanbieden van kampeerplaatsen zou er daar één van kunnen zijn. De landbouworganisaties zijn echter sterk gekant tegen een planologische regeling van deze activiteit. Dit zou kunnen leiden tot zwaardere eisen bij de afgifte van hinderwetvergunningen.

Een derde partij die zich bezighoudt met het kamperen bij de boer is de overheid, waarbij drie niveaus worden onderscheiden. De gemeenten, waarvan er een aantal toestemming verlenen voor het plaatsen van tien tot vijftien kampeermiddelen op boerenerven; de Provincie die een terughoudender beleid voert en het Rijk, dat het beleid heeft vastgelegd in de Kampeerwet.

Andere belanghebbenden zijn de recreatie-ondernemers, verenigd in de RECRON, en de kampeerders.

De RECRON is gekant tegen de mogelijke uitbreiding van het aantal kampeermiddelen op boerenerven met als voornaamste argument dat dit een vorm van oneerlijke concurrentie is.

De kampeerder is uiteraard belanghebbende. De aanbieders moeten inspelen op zijn wensen. De vraagzijde behoorde echter niet tot de doelstelling van het onderzoek.

Betekenis van de kampeerinkomsten

De beloning voor het werk van de ondernemer en zijn gezinsleden op de kampeergelegenheid is de arbeidsopbrengst. Deze varieert met de capaciteit van het terrein: in 1986 van ruim f 3.000 op de kleinere tot bijna f 10.000 op de grotere kampeergelegenheden. Gemiddeld bedraagt de arbeidsopbrengst f 7.400.

Op het totale inkomen van deze bedrijven ligt het geschatte aandeel van de kampeerinkomsten op 20 à 25 procent: een behoorlijke bijdrage dus.

Wat zijn nu de gevolgen voor de kampeergelegenheden in Zeeland bij een vrijstelling voor maximaal tien kampeermiddelen? Voor de 51 kampeergelegenheden uit het onderzoek, waarvan 47 op Walcheren, die in 1986 elf à vijftien kampeermiddelen mochten plaatsen betekent dit een daling van de arbeidsopbrengst van gemiddeld f 9.700 tot f 5.400.

Een tweede consequentie van een inkringing van de capaciteit is het overbodig raken van een deel van de voorzieningen. Gebaseerd op de historische aanschafwaarde en exclusief de kosten van de arbeid van de ondernemer en de gezinsleden bij de aanleg is het kapitaalverlies geraamd op f 400.000. Inclusief arbeidskosten komt de raming uit op een half miljoen gulden.

Kamperen als tweede tak?

De problemen in de landbouw, onder andere de overschotten, maken het noodzakelijk zich te bezinnen op de huidige vorm van landbouwproductie. In de akkerbouw is het onderzoek gericht op het zoeken naar een lonend vierde gewas en/of een aantal kleinere teelten.

Voor veel akkerbouwers verdient het wellicht aanbeveling om te zien naar andere niet-agrarische inkomensbronnen. De recreatie op landbouwbedrijven zou er één kunnen zijn. Met de invoering van een braakleggingsprogramma voor akkerbouwgronden zou het aantrekkelijk kunnen worden een deel van de uit cultuur te nemen grond in te richten als kampeerterrein. De financiële resultaten die uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen, zouden een extra stimulans in die richting kunnen geven. Een aantal kanttekeningen is daarbij echter te maken.

De uitkomsten hebben betrekking op relatief grote kampeergelegenheden op agrarische bedrijven in Zeeland. De meeste bedrijven liggen in het westen, dicht bij de kust. Het aantal bedrijven in het oostelijk deel van Zeeland met een kampeergelegenheid is gering. Dit duidt erop dat de ligging in een recreatief aantrekkelijk gebied één van de randvoorwaarden is voor de mogelijkheden die er op dit terrein zijn. Voor een substantiële bijdrage van de kampeerinkomsten aan het totale inkomen speelt de bezetting een grote rol. Op de bedrijven in West Zeeuws-Vlaanderen blijven, ondanks een capaciteit van tien kampeermiddelen, de opbrengsten duidelijk achter bij die van de bedrijven op Schouwen-Duiveland en Walcheren. Ook in de rest van Nederland zijn de netto-opbrengsten uit een kampeergelegenheid op een boerenerf veelal gering. In recent verricht onderzoek worden bedragen genoemd van enkele duizenden guldens (Bakker en Heil, 1988; te Grotenhuis, 1987).

Kamperen als tweede tak klinkt te veelbelovend. Het zou één van de neventakken kunnen vormen. Wil men spreken van een echte tweede tak dan zal aan een aantal voorwaarden moeten worden voldaan, zoals ligging van het bedrijf in een voor kampeersers aantrekkelijk gebied; goede bezetting van het terrein; een redelijk aantal kampeermiddelen om de investeringen in voorzieningen rendabel te maken en natuurlijk dient men als aanbieder als een goed gastheer te opereren om de klanten aan zich te binden en nieuwe te kunnen werven.

Beperken kampeergelegenheden op agrarische bedrijven de landbouwkundige ontwikkelingsmogelijkheden?

Mocht de gedachte nog leven dat vooral op kleine landbouwbedrijven in Zeeland een kampeergelegenheid wordt geëxploiteerd, bedrijven die landbouwkundig gezien minder perspectief hebben, dan is dat denkbeeld toe aan bijstelling.

De hoofdberoepsbedrijven met een kampeergelegenheid zijn in landbouwkundig opzicht te vergelijken met de overige hoofdbe-

roepsbedrijven. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van de gemiddelde omvang. Op de meeste kampeerbedrijven komen nog andere neveninkomsten binnen, buiten die uit het kamperen. Er is dus sprake van een gemengd inkomstenpatroon. Misschien behoren de agrariërs met deze bedrijven juist tot de blijvers. De ondernemers en hun gezinsleden zijn immers niet alleen gericht op en afhankelijk van de landbouw.

De combinatie van landbouw en kamperen op één bedrijf levert over het algemeen geen problemen op. Is er misschien wel een nadelige invloed op de mogelijkheden tot vergroting van de overige landbouwbedrijven? Dit lijkt twijfelachtig. Ten eerste wijken de kampeerbedrijven in landbouwkundig opzicht nauwelijks af van de overige hoofdberoepsbedrijven en ten tweede is het aandeel van de bedrijven met een kampeergelegenheid in het totaal aantal bedrijven gering.

De werking van de Hinderwet zou tot reële problemen kunnen leiden. De ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouwbedrijven die in de buurt liggen van een agrarisch bedrijf met een kampeerterrein waarop meer dan vijf kampeermiddelen mogen worden geplaatst, zouden door de werking van deze wet kunnen worden beperkt. Het aantal bedrijven dat met deze nadelige consequenties te maken zou kunnen krijgen, is geraamd op zeventig à tachtig. Waarschijnlijk wordt het aantal kampeermiddelen waarvoor vrijstelling mag worden verleend, verhoogd van vijf naar tien. Wanneer de Hinderwet pas boven dit aantal wordt toegepast, blijven de eventuele nadelige gevolgen beperkt tot de helft van het eerder vermelde aantal bedrijven.

Uitbreidingswensen van de kampeerboeren

Drie kwart van de geënquêteerden zou het aantal kampeermiddelen willen uitbreiden, waarbij de meeste tot een maximum van 25 willen gaan. De uitbreidingswensen zijn niet verwonderlijk, gelet op de opbrengsten, de aanwezige vraag en het goed samengaan van de werkzaamheden op de kampeergelegenheid met die op het landbouwbedrijf.

Misschien is het goed nog eens te wijzen op het feit dat het produkt "kamperen bij de boer", dat de landbouwers de kampeerdere aanbieden, herkenbaar moet blijven. Veel recreanten kiezen voor het kamperen bij de boer vanwege "de rust, ruimte en kleinschaligheid (Vaessen, 1985; Zonneveld, 1988)". Verder stellen zij persoonlijke contacten en een intieme sfeer op prijs (Zonneveld, 1988). Een groot gedeelte van de kampeerdere geeft de voorkeur aan een kampeerterrein met een capaciteit van tien à vijftien kampeermiddelen (Vaessen, 1985; Zonneveld, 1988). De zo veel geroemde rust en ruimte zouden bij realisering van de uitbreidingswensen steeds meer in gedrang kunnen komen. Maar is daar nu in een aantal gevallen al geen sprake van? Op bijna dertig procent van de bedrijven is bij maximale bezetting de oppervlakte per kampeermiddel kleiner dan 150 vierkante meter.

De vrees van de overheden (en de RECRON) van een uitgroei van kampeergelegenheden bij de boer tot reguliere campings door steeds meer kampeermiddelen toe te laten, is niet geheel ongegrond. Immers, bijna een kwart van de geïnterviewden zou er wel voor voelen het bestaan in de landbouw te verruilen voor een bestaan in de recreatie. Met de noodzakelijke vergunningen daarvoor hebben de gemeenten dit overigens zelf in de hand.

Overheidsbeleid in de toekomst

Het voorontwerp van Wet op de openluchtrecreatie bevat in artikel 8 de regeling die in plaats komt van de bepalingen over het kamperen bij de boer in de Kampeerwet: zonder een schriftelijke vergunning van Burgemeester en Wethouders is het verboden een kampeerterrein te houden. Van dit verbod kunnen Burgemeester en Wethouders vrijstelling of ontheffing verlenen voor ten hoogste tien kampeermiddelen. In artikel 11 is voorts aangegeven dat het kampeerterrein niet in strijd mag zijn met een bestemmingsplan of met de krachtens zodanig plan gestelde eisen.

De koppeling met een agrarisch bedrijf is losgelaten. Particulieren met een stukje grond zouden dus in principe ook kunnen starten met een kampeerterrein en zich in de markt van het kleinschalig kamperen gaan begeven, wellicht onder de term "kamperen bij buitenlui".

In het ontwerp streekplan Zeeland (1987) wordt een regeling voor het individueel kamperen met tent of caravan op boerenerven voorgestaan, die als volgt luidt: het kamperen bij de boer dient zich te beperken tot vijf kampeermiddelen. Bij agrarische bedrijven die in 1986 over een vergunning voor meer dan vijf kampeermiddelen beschikten kan een gemengde bestemming worden gelegd waar het plaatsen van maximaal vijf kampeermiddelen is toegestaan. In totaal betekent dat voor deze bedrijven maximaal tien kampeermiddelen. Voor het plaatsen van meer dan tien kampeermiddelen dient het betreffende terrein een recreatieve bestemming te krijgen.

Dit betekent dat boeren die willen starten met een kampeergelegenheid maximaal vijf kampeermiddelen mogen plaatsen. Een groter aantal is mogelijk, maar dan moet het terrein recreatief bestemd zijn of worden. Een terrein opzetten voor vijf kampeermiddelen lijkt niet erg rendabel, gezien de hoge investeringen die nodig zijn voor de inrichting van het terrein.

Het is duidelijk dat een groei van het aantal landbouwers met een kampeergelegenheid niet alleen afhangt van de belangstelling van de landbouwers en van de consumenten voor deze vorm van recreatie, maar zeker ook van het beleid dat de overheden (gaan) voeren. Bepalend daarin is de rol van de gemeenten.

De toekomstige vraag

In dit onderzoek is uitsluitend ingegaan op de aanbodzijde. De vraagzijde is buiten beschouwing gebleven.

Verwachtingen ten aanzien van de vraag naar het kamperen bij de boer in de komende jaren kunnen worden afgeleid uit een drietal recent verschenen rapporten.

De Kampeerraad trekt in zijn rapport "Toekomstverkenning van de verblijfsrecreatie in Nederland" (1987) voor de kampeersector onder andere de volgende conclusies:

- forse achteruitgang in de belangstelling voor de vaste standplaatsen;
- stabilisatie van het toeristisch kamperen wat betreft de binnenlandse hoofdvakanties en een positieve trend bij de korte vakanties in voor- en naseizoen.

Ook het Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme komt in het "Trendrapport 1987" (1988) tot dezelfde bevindingen.

De Kampeerraad concludeert dat extra ruimte voor kampeerplaatsen in de toekomst nauwelijks nodig zal zijn. Dit neemt niet weg dat de locaties van kampeerplaatsen kunnen verschuiven door uitbreiding van bestaande kampeerterreinen of door vestiging van nieuwe bedrijven in gebieden die bij het publiek in de gunst liggen. Een voorbeeld is Zeeland. Over deze provincie wordt verder opgemerkt dat er veelal in de zomer een tekort zal blijken te zijn aan toeristische standplaatsen.

Een klein segment van de kampeersector vormt het kamperen bij de boer. Hoe zal de vraag naar deze vorm van recreatie zich ontwikkelen? Een uitspraak is te vinden in het onderzoek van de Landbouwuniversiteit Wageningen "Kamperen bij de boer en natuurkamperen in Nederland" (Zonneveld, 1988). De groei voor kamperen bij de boer in de nabije toekomst wordt hierin geraamd op een kwart van het huidige aantal. Indicaties voor de groei geven het feit dat van de huidige kampeerders bij de boer negentig procent ook in de komende jaren bij de boer wil kamperen en de jaarlijkse instroom van nieuwe kampeerders. Vooral de laatste jaren zijn er veel bijgekomen. Het merendeel van de kampeerders bij de boer die hun eerste ervaring na 1984 hebben opgedaan, deed dat in Zeeland. Ook de Vereniging voor Kamperen bij de Boer (VEKABO) Zeeland is optimistisch gestemd ten aanzien van de toekomstige vraag.

Op grond van bovenstaande onderzoeken zou nog enige toename van de vraag naar het kamperen bij de boer in Zeeland mogen worden verwacht.

Het toekomstig aanbod

Zullen in de toekomst meer agrariërs starten met deze activiteit? Volgens bijna de helft van de geïnterviewden zal dat inderdaad gaan gebeuren vanwege problemen in de landbouw. Maar er is ook een grote groep (43 procent) die denkt dat het aantal gelijk zal blijven, met als motivering dat degenen die het willen en de mogelijkheid hebben al begonnen zijn. Deze gedachte wordt ondersteund door de ontwikkeling van het aantal kampeerboeren in Zeeland. De laatste jaren zijn er weinig nieuwe bijgekomen. Ver-

der zijn de hoge investeringen, die nodig zijn voor het inrichten van een kampeergelegenheid, genoemd als reden voor deze stabilisatie. Op grond van deze antwoorden is een lichte stijging van het aantal kampeerboeren in Zeeland te verwachten.

Misschien kan een deel van de vraag naar overnachtingsplaatsen opgevangen worden door landbouwers die nu slechts één à twee kampeermiddelen op hun terrein laten staan. In totaal ging het in 1986 om 26 agrariërs: dertien procent van het totaal aantal kampeerboeren. Van deze 26 agrariërs heeft tachtig procent een agrarisch hoofdberoepsbedrijf. De gemiddelde oppervlakte en omvang van deze bedrijven is iets kleiner dan die van de bedrijven in het onderzoek. De kans is aanwezig dat een grotere vraag naar kampeerplaatsen bij de boer in eerste instantie opgevangen zal worden door uitbreiding van de capaciteit van de kampeerterreinen waar tot nu toe één à twee kampeermiddelen staan.

Uitbreiding van het aantal kampeermiddelen is natuurlijk ook mogelijk op bedrijven waarop meer dan twee kampeermiddelen staan, maar nog niet het maximaal aantal toegestane.

Literatuur

Aukema, S. en J.G.A. Overgaauw
De financiële positie van de landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1983-1987; Periodieke
Rapportage 12-81/82 t/m 85/86

Bakker, R.J. en A.E. Heil
De minicamping als nevenbedrijf voor boeren in Oost- en Midden
Brabant; een studie naar aard, omvang, financiële aspecten en
toekomstmogelijkheden van het kamperen bij de boer
Wageningen, Landbouwuniversiteit, 1988; doctoraal-scriptie

"Discussies" (rond het kamperen bij boer)
Platform (1986) 4; pp. 23-30

Grotenhuis, R. te
Exploitatie van recreatieve verblijfsaccommodatie door agrariërs:
een antwoord op falend landbouwbeleid?
Utrecht, Geografisch Instituut Rijksuniversiteit, 1987

Hooymans, J. Th. en A.L.J. van Vliet
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1983-1987; Periodieke
Rapportage 11-81/82 t/m 85/86

Kampeerraad Adviesraad Verblijfsrecreatie
Toekomstverkenning van de verblijfsrecreatie in Nederland
Amersfoort, Kampeerraad, 1987

Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB
ANWB-Discussiedagen over de Kampeerwet. De Kampeerwet in het ge-
meentelijke beleid
Den Haag, 1982

Kuik, O.
Kamperen bij de boer op Walcheren
Wageningen, Landbouwuniversiteit, 1983

Loeffen, G.M.J.
Boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1984; Publikatie 2.168

Ministerie van Landbouw en Visserij
Een voorontwerp van een Wet op de openluchtrecreatie en de daar-
bij behorende memorie van toelichting
Den Haag, 1986

LITERATUUR (1e vervolg)

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu-beheer en van Landbouw en Visserij
Veehouderij en Hinderwet
Den Haag, 1985

Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme
Trendrapport toerisme 1987
Breda, NRIT, 1988

Noord, F.M. de
Recreatieve verblijfsmogelijkheden op landbouwbedrijven; een oriënterend onderzoek op de Veluwe
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1970; Publikatie 2.25

Provincie Zeeland
Ontwerp streekplan Zeeland
Middelburg, 1987

Rijk, P.J. en J. de Rijk
Walcheren: sociaal-economische verkenning van de landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1983; Mededeling 284

Spierings, C.J.M. en G.H. Wolsink
De opvolgers en hun bedrijven
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1986; Mededeling 341

Vaessen, J.
Kamperen buiten kampeerterreinen in Zeeland: opname 1984
Middelburg, Provinciale Planologische Dienst, 1985; Studierapport 85/1

Vaessen, J.
Kleinschalig kamperen; een onderzoek onder recreanten die kamperen bij de boer in Zeeland
Middelburg, Provinciale Planologische Dienst, 1985; Studierapport 85/4

Vereniging van Nederlandse Gemeenten
De Kampeerwet in de praktijk
Den Haag, 1986; Groene Reeks nr. 85

Visser, J. de
Kamperen bij de boer in Domburg; een beleidsoriënterend onderzoek naar de positie van de minicamping op het agrarisch bedrijf
Nijmegen, Katholieke Universiteit, 1987; doctoraal-scriptie planologie

LITERATUUR (2e vervolg)

Zonneveld, M.M.

Kamperen bij de boer en natuurkamperen in Nederland

Wageningen, Landbouwwuniversiteit, 1988; Mededelingen van de Werkgroep Recreatie 13

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting op enkele gehanteerde begrippen

Arbeidsjaareenheid (aje):

Maat voor de op landbouwbedrijven ingezette hoeveelheid arbeid. Een arbeidsjaareenheid staat voor de arbeid van één in de landbouw werkzame persoon gedurende één jaar. Dit komt overeen met een werkduur van 2000 uur per jaar.

Hoofdberoepsbedrijf:

Bedrijf dat door het bedrijfshoofd als hoofdberoep wordt uitgeoefend, dat wil zeggen een bedrijf waarvan het bedrijfshoofd het grootste deel van zijn dagtaak aan het agrarisch bedrijf besteedt.

Kampeergelegenheid:

Terrein met daarbij behorende voorzieningen voor het plaatsen van kampeermiddelen voor het houden van recreatief nachtverblijf.

Kampeermiddel (of -eenheid):

Tent, tentwagen, kampeerauto, toer- of stacaravan.

Kamperen bij de boer:

Gelegenheid geven tot het plaatsen van kampeermiddelen op een erf dat onmiddellijk aansluit bij de bebouwing van een agrarisch bedrijf. Het aantal kampeermiddelen dat geplaatst kan worden varieert in het onderzoek tussen de drie en vijftien. Vooral op Walcheren spreekt men in dit verband ook wel van minicampings.

Seizoenplaats:

Ruimte op een kampeerterrein welke voor het hele jaar of een gedeelte daarvan wordt verhuurd voor plaatsing van een kampeermiddel.

Standaardbedrijfseenheid (sbe):

Eenheid waarin de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Enkele voorbeelden (normen 1981): 1 ha wintertarwe = 3,0 sbe; 1 ha suikerbieten = 7,0 sbe; 1 ha consumptie-aardappelen (klei) = 8,0 sbe; 1 ha graszaad = 3,2 sbe; 1 ha zaaituin/plantuinen = 8,0 sbe; 1 ha grasland = 1,1 sbe en 1 melkkoe = 2,5 sbe.

Toeristische plaats:

Ruimte op een kampeerterrein welke wordt verhuurd voor kortere perioden aan vakantie-kampeerders en/of passanten.

Bijlage 2 Overzicht van bedrijfseconomische gegevens

Omschrijving gegeven	Alle gebieden		Schouwen-Duiveland		Walcheren		West Zeeuws-Vlaanderen	
	gegeven *)	gebaseerd	gegeven *)	gebaseerd	gegeven *)	gebaseerd	gegeven *)	gebaseerd
Aantal geënhuëteerde en verwerkte bedr.	96		29		52		15	
Gem. aantal toegest. kampeermidd. in 1986	12	96	8	29	14	52	10	15
Aantal bedr. met 5 of minder plaatsen	14		11		3		-	
Aantal bedr. met 6 t/m 10 plaatsen	31		15		2		14	
Aantal bedr. met meer dan 10 plaatsen	51		3		47		1	
<i>Investerings in kampeergelegenheden</i>								
beplanting	767	71	870	21	661	39	945	11
parkeerterrein	1557	35	2475	12	1044	18	1200	5
ontsluitingsweg	1370	22	3920	5	554	14	933	3
drainage	399	35	288	4	394	29	700	2
kinderspeelplaats	370	23	250	1	368	19	422	3
sport en spel	209	31	100	1	220	28	100	2
afvalbakken	288	31	744	6	185	21	144	4
grasmaaier	1392	66	1121	21	1596	37	1156	8
overig	386	24	337	7	360	15	750	2
totaal	3121	88	3938	25	2929	50	2292	13
<i>Investerings in nutsvoorzieningen</i>								
waterleiding	618	81	693	29	576	44	581	8
aardgas	814	19	1167	3	798	16	-	-
elektriciteit	3705	91	2912	29	4152	50	3758	12
riolering	1237	81	1191	25	1325	49	779	7
totaal	5381	94	4753	29	5976	52	4400	13

Bijlage 2 (1e vervolg)

Omschrijving gegeven	Alle gebieden		Schouwen-Duiveland	Walcheren		West Zeeuws-Vlaanderen
	gegeven	gebaseerd	gegeven	gegeven	gebaseerd	gegeven
<i>Investeringen in sanitair</i>						
vrijstaand toiletgebouw	13807	36	10019	13	16450	20
sanitair in bestaand gebouw	7772	56	5095	10	9278	33
totaal	10716	87	8236	22	12703	50
<i>Investeringen in ruimte voor sport en spel</i>						
	881	13	2267	3	506	9
<i>Investeringen in caravans</i>						
	10523	31	5750	8	12714	22
Totale investeringen	21358	96	16216	29	26474	52
<i>Vaste kosten kampeergelegenheid (rente + afschrijv. + onderhoud)</i>						
inrichting terrein 1)	344	88	433	25	322	50
nutsvoorzieningen 1)	592	94	523	29	657	52
sanitaire voorz. 2)	1390	87	1071	22	1646	50
ruimte sport/spel 1)	97	13	250	3	56	9
grondkosten 3)	192	96	149	29	201	52
caravans 4)	1607	31	935	8	1922	22
totaal	2878	96	2142	29	3574	52

1) 11% van het geïnvesteerde bedrag samengesteld uit: 3% rente, 6% afschrijving en 2% onderhoud.

2) 13% van het geïnvesteerde bedrag samengesteld uit: 3% rente, 7% afschrijving en 3% onderhoud.

3) Indien alternatief gebruik bedrijfsmatig zou zijn geweest: akkerbouw en veehouderij: f 1.000,- per ha.
: f 1.500,- per ha.

Indien alternatief gebruik niet bedrijfsmatig zou zijn geweest: f 200,- per ha.

4) 10% van het geïnvesteerde bedrag indien bouwjaar of jaar aanschaf vòòr 1980 ligt.

22% van het geïnvesteerde bedrag indien bouwjaar of jaar aanschaf na 1980 ligt.

Bijlage 2 (2e vervolg)

Omschrijving gegeven	Alle gebieden		Schouwen- Duiveland		Walcheren		West Zeeuws- Vlaanderen	
	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd
<i>Variable kosten nutsvoorzieningen</i>								
gas	317	83	249	21	402	47	149	15
water	274	95	224	28	324	52	194	15
elektriciteit	323	95	260	28	393	52	200	15
reiniging gemeente	252	73	224	29	272	43	208	1
verontreinigingsheffing	184	75	153	15	180	52	268	8
totaal	1204	96	950	29	1491	52	699	15
<i>Overige variabele kosten</i>								
schoonmaskartikelen	83	84	89	18	90	52	48	14
toilet papier	129	55	84	10	143	42	92	3
leges vrijstelling	90	69	114	29	102	25	24	15
toeristenbelasting	666	92	417	26	865	52	391	14
advertentiekosten	196	32	136	5	207	22	211	5
lidmaatschap vvv	121	66	81	15	149	42	63	9
lidmaatschap VERKARO	66	81	50	20	76	49	52	12
overige variabele kosten	192	48	202	7	221	30	105	11
totaal	1144	96	721	29	1513	52	679	15
Totale variabele kosten	2348	96	1672	29	3004	52	1378	15

Bijlage 2 (3e vervolg)

Omschrijving gegeven	Alle gebieden			Schouwen- Duiveland		Walcheren		West Zeeuws- Vlaanderen	
	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is gebaseerd	gege- ven
Bruto-opbrengst									
seizoenplaatsen	4532	77	6201	27	4011	41	1899	9	
wisselplaatsen voor/naseizoen	1920	49	811	9	2393	31	1396	9	
wisselplaatsen hoogseizoen	6748	58	3643	13	8558	34	4823	11	
wisselplaatsen	8093	81	5361	16	9757	50	5461	15	
kampeergelegenheden	10756	94	9043	28	12917	51	6601	15	
verhuur caravans	6071	33	4843	7	6622	25	900	1	
totaal	12579	96	9900	29	15781	52	6661	15	
Totale vaste en variabele kosten	5178	96	3812	29	6516	52	3182	15	
Arbeidsopbrengst	7401	96	6088	29	9265	52	3479	15	
Arbeidstijd: werkzaamheden									
grasmaaien	30	90	46	23	25	52	21	15	
onderhoud/repairatie	38	92	49	27	37	50	23	15	
schoonmaken	112	86	90	19	133	52	69	15	
administratie	28	89	21	24	35	51	17	14	
dagelijkse leiding	93	89	60	23	109	51	90	15	
Arbeidstijd: personen									
bedrijfschef	102	91	111	27	108	49	65	15	
echtgenote	193	79	136	19	234	45	142	15	
zoon	49	20	51	5	49	14	30	1	
dochter	101	5	10	1	225	2	23	2	
overige arbeidskrachten	39	12	27	3	42	8	50	1	
totaal	275	96	205	29	329	52	219	15	

Bijlage 2 (4e vervolg)

Omschrijving gegeven	Alle gebieden			Schouwen-Duiveland		Walcheren		West Zeeuws-Vlaanderen	
	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is	gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is	gebaseerd	gege- ven	bedrijven waarop ge- geven is	gebaseerd
Aantal seizoenplaatsen	4	75		5	26	3	41	2	8
Jaartarief seizoenplaatsen	1229	75		1266	26	1236	41	922	8
Tarief per dag wisselplaatsen	18	75		17	15	20	45	16	15
Bruto-opbrengst per toegestaan kampeer- middel	1048	96		1238	29	1127	52	666	15
Vaste + variabele kosten per toegestaan kampeermiddel	431	96		477	29	465	52	318	15
Arbeidsopbrengst per toegestaan kampeer- middel	617	96		761	29	662	52	348	15
Arbeidsopbrengst per gewerkt uur	27	96		30	29	28	52	16	15
Aantal bedrijven met arbeidsopbrengst tot 5.000 gld.	34			12		9		13	
5.000 - 10.000 gld.	39			14		23		2	
10.000 gld. en meer	23			3		20		-	